

EBÛ HAYYÂN'IN EL-BAHRU'L-
MUHÎT ADLI TEFSÎR'İNDE
MÜTEVÂTİR KİRÂATLARIN
NAHİV YÖNÜ
MUTAWATİR QIRAATS IN TERMS
OF NAHW IN ABU HAYYAN'S
TAFSİR TITLED
AL-BAHR AL-MUHIT

İBRAHİM ULUDAŞ

DR. ÖĞR. ÜYESİ

UŞAK ÜNİVERSİTESİ İSLAMÎ İLİMLER FAK.

ÖZ

Hicrî 7. ve 8. yüzyıllarda hem Endülüs hem de Mısır bölgelerinde önemli dil âlimleri yetişmiştir. İbn Manzûr (ö. 711/1311), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn 'Uşfûr (ö. 669/1270), İbn Mâlik (ö. 672/1274) bunlardan bazılarıdır. Bu dönemde yetişen, yaşadığı döneme ve daha sonraki asırlara bıraktığı eserlerle ışık tutan âlimlerden biri de Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344)'dir. Ebû Hayyân; birçok sahada eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden en önemlisi tefsîr alanında te'lif ettiği el-Bahrü'l-Muhît'tir. Bu eser; kırâatlar açısından çok zengin bir muhtevaya sahiptir. Ebû Hayyân; bu eserinde genellikle her âyette mevcûd olan mütevâtîr olsun şâzz olsun bütün kırâat vecihlerini zikretmiştir. Bu kırâat vecihlerini; mütevâtîr- şâzz ayırt etmeden sarf ve nahiv gibi yönlerden incelemeye tâbi tutmuştur. Bu makalede; müellifin eserinde mütevâtîr kırâatları nahiv yönünden nasıl değerlendirdiği ile ilgili açıklamalar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hayyân, Kur'ân, Kırâat, Gramer, Nahiv.

ABSTRACT

The hijri 7th and 8th centuries witnessed important linguists in Andalusia and Egypt. Some of them were Ibn Manzur (d. 711/1311), Ibn Hisham (d. 761/1360), Ibn al-Hajib (d. 646/1249), Ibn 'Ushfur (d. 669/1270), and Ibn Malik (d. 672/1274). One of those linguists of the time who enlightened his period and the ages to come with his works was Abu Hayyan al-Andalusi (d. 745/1344). He wrote many books in a number of fields. The most important of his works is al-Bahr al-Muhit in the field of tafsir that has a very rich content in terms of qiraats. Abu Hayyan generally mentioned all the qiraat aspects either mutawatir or shazz found in every verse of the Qur'an. He analysed these qiraat aspects dependent on inspecting the aspects as sarf and nahw without discriminating mutawatir or shazz. This study will provide explanations, regarding how he assessed mutawatir qiraats in the aspect of nahw in his work.

Keywords: Ebu Hayyan, Quran, Qiraat, Grammer, Nahiv.

Giriş*

I. Ebu Hayyân'ın Hayatı

Asıl ismi Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân'dır.¹ Künyesi Ebû Hayyân² olup lakabı Esîruddîn'dir.³ Kaynaklarda nesebi hakkında de-

* Bu çalışma; 2014 Yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde verilen "Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu" adlı doktora çalışmamızın ilgili bölümlerinden üretilmiştir.

¹ Muhammed b. Şakir el-Kütübî *Fevâtü'l-Vefeyât*, (Thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut, - ts, c. IV, s. 71; Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (thk. Helmut Ritter), Dâru'n-Ner Franz Siteiner, Wiesbaden - 1970, c. V, s. 267; Ebû Nasr Tâcuddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî- Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire-1964, c. V, s. 276; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtü'l-Kurrâ*, (nşr. G. Bergstraesser), Mektebetü'l-Hancî, Mısır-1933, c. II, s. 285; Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, Dâru'l-Cil, Beyrut- ts., c. IV, s. 302; Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabekî İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire-1963, c. IV, s. 111; Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire-1964, c. I, s. 280; Şemsuddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-ts., c. II, s. 287; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu'l-Tib min Ğusni'l-Endelus er-Ratib*, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut-1968, c. II, s. 535; Ebu'l-Felah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed b. El-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men zehab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-ts., c. V, s. 145; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul-1955, c. II, s. 152-153.

² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fî'l-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût-1992, c. IX, s. 518; İbn Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, c. X, s. 110.

³ Zehebî, *Marifetü Kurrâi'l-Kibâr*, (Thk. Muhammed Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnâvût, Salih Mehdî Abbâs), I. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1404/1984, c. II, s. 723; Kütübî, *a.g.e.*, c. IV, s. 71; İbn-i Hacer el- Askalânî, *a.g.e.*, c. V, s. 70; el-Makarrî, *a.g.e.*, c. II, s. 537; Suyûtî,

ğışık rivayetler mevcuttur. Ebû Hayyân kendi ifadesine göre 654/1256⁴ tarihinde, Şevval ayının son zamanlarına doğru Gırnata'da doğmuştur.⁵ Bazı kaynaklarda Matahşâreş'te⁶ doğduğu da zikredilir.⁷ Ebû Hayyân Gırnata'da doğduğu için bu şehre nisbetle meşhûr olmuştur.⁸ Vefat etmeden kısa bir süre önce gözlerini kaybeden Ebû Hayyân, 28 Safer 745/11/ 11 Temmuz 1345 yılı Cumartesi günü ikindi vaktinden sonra Kahire'de Bâbu'l-Bahr'ın kenar semtindeki evinde vefat etmiş ve ertesi gün Emevî Câmîi'nde cenaze namazı kılınmış ve Bâbu'n-Nasr'ın dışındaki Sûfiye mezarlığına defnedilmiştir.⁹

Ebû Hayyân, Kur'an, Hadis, Arapça gibi ilimleri doğduğu yer olan Gırnata'da, dönemin hocalarından tahsil etti. Kırâat-ı Seb'a'yı ilk olarak; Abdülhak b. Ali b. Abdillâh el-Ensârî'den (ö.670/1271), Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Et-Tabbâ'dan (ö.680/1281) ve Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübeyr'den (ö.708/1308) okudu. Abdülhak b. Ali el-Ensârî'den kırâat-ı seb'a'yı infirad ve indirac¹⁰ tarikiyle yirmi kez hatmederek okudu.¹¹ Ebu'l-Hasan el-Ubbezî (ö.680/1281), İbnü'd-Dâi' (ö.680/1281), Ebû Ca'fer b. Ez-Zübeyr (ö.708/1308) gibi hocalardan Arapça dersleri aldı.¹² Ebu'l-İzz el-Harrânî (ö.686/1287), Ebû Zeyd Abdurrahman er-Rab'î et-Tûnusî, Muhammed b. Tercem (ö.692/1293), İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ali b. Ebi'l-Ahmer, Ebu Ca'fer b. Beşir (ö.675/1276) gibi zamanın muhaddislerinden Hadis dersleri aldı.¹³ İlk eğitimini Gırnata'da tamamlayan Ebû Hayyân, ilme olan merakının sâikiyle Endülüs bölgesinde-

a.g.e., c. I, s. 121.

⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. I, s. 10; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. V, s. 281; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 285; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Durre ru'l-Kâmine*, c. IV, s. 302.

⁵ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. V, s. 281.

⁶ es-Safedî, *A'yânu'l-Asr*, c. V, s. 328; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. VI, s. 145.

⁷ Matahşâreş, müstakil bir şehir olmayıp, Gırnata'ya bağlı küçük bir yerleşim yeridir. (es-Safedî, *A'yânu'l-Asr*, c. V, s. 328.)

⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, c. II, s. 559.

⁹ el-Makkarî, *a.g.e.*, c. II, s. 538; İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 310; Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 281; Suyûtî, *a.g.e.*, c. I, s. 283; Dâvûdî, *a.g.e.*, c. II, s. 290; Subkî, *a.g.e.*, c. VI, s. 33; Hayruddin, Ziriklî, *el-A'lâm*, 3.baskı, Beyrut-1389/1969, c. VII, s. 152.

¹⁰ İnfirad: Kırâat vecihlerini ayrı ayrı okuyarak her rivayet için ayrı hatim indirmeye denir. Buna ifrâd tariki de denir. İndirâc ise; kırâat vecihlerini ve bunlara ait rivayetleri bir araya getirerek okumaya denir. Buna cem' de denir. (Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, MÜİF Yayınları, İstanbul-1997, s.74-75.)

¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 285; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, c. II, s. 540.

¹² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. I, s. 15; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. VI, s. 145.

¹³ Ebu'l-Mehasin Şemsuddin Muhammed b. Ali el-Huseynî ed-Dımaşkî, *Zeylu Tezkireti'l-Huffâz li'z-Zehabi*, Dımaşk-ts., s.23; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, c. II, s. 560.

ki ilim merkezlerine bir dizi seyahatlerde bulundu. Buradaki ilim adamlarından çeşitli dersler okudu. Mâlaka’da, İbn Ebi’l-Ahvas’tan Hicr sûresine kadar kırâat okudu.¹⁴ Bununla birlikte Muhammed b. ‘Abbas el-Kurtubî (ö.671/1273)’den Hadis dersleri aldı.¹⁵ Belleş¹⁶, el-Ceziretü’l-Hadrâ¹⁷ ve Cebelu’l-Feth¹⁸ gibi yerleşim yerlerini gezerek buradaki muhaddislerden hadis dinledi. O’nun ilme olan aşkı, kendisini Doğu şehirlerindeki ilim adamlarına yöneltti.

Ebû Hayyân’ın Endülüs’ten ayrılıp doğuya göç etmesinin sebepleri konusunda değişik rivâyetler mevcuttur. Suyûtî’nin naklettiğine göre Ebû Hayyân, en-Nudâr adlı te’lifinde, kendisini doğuya gitmeye mecbur eden sebebi şöyle zikreder: “Dönemin Mantık ve Felsefe âlimlerinden biri sultâna gelerek şöyle der: ‘Ben yaşlandım ve yakın bir zamanda ölmekten endişe ediyorum. Bana, bu ilimleri öğretecek talebeler tahsis etmenizi istiyorum, tâ ki benden sonra sizlere faydalı olsunlar.’ Bu öğrenciler içinde yer almam için bana haber gönderildi. Dolgun bir maaş ve standardı yüksek bir hayat vaat ediyorlardı. Fakat ben, bunu arzu etmediğim ve mecbur edilmekten korktuğum için hicret ettim.”¹⁹

Başka bir rivâyete göre Ebû Hayyân, hocası Ebû Ca’fer b. Et-Tabbâ’ ile arasında vuku bulan anlaşmazlıktan dolayı doğuya göç etmiştir. Ebû Hayyân, öğrencilik yıllarında İbnü’t-Tabbâ’a zaman zaman itirazlarda bulunmuş ve daha sonra onun hakkında el-İlmâ’ fi İfsâdi İcâzeti İbni’t-Tabbâ’ isminde eleştirel bir eser kaleme almıştır. Bu vesileyle hocası ile arası açılmış ve İbnü’t-Tabbâ konuyu Emir Muhammed b. Nâsır el-Fakîh’e arz ederek ondan yardım talep etmiştir. Emir de Ebû Hayyân’ın yakalanmasını ve cezalandırılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Ebû Hayyân çareyi deniz yoluyla Kuzey Afrika’ya kaçmakta bulmuş ve oradan da doğuya göç etmiştir.²⁰

¹⁴ el-Makkârî, *Nefhu’t-Tib*, c. II, s. 540.

¹⁵ ed-Dimaşkı, *Zeylu Tezkireti’l-Huffâz*, s. 24.

¹⁶ Endülüs’te bir kasabadır. Gırnata’nın güneyinde Mâlaka’nın doğusunda yer alır. Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh, el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, Dâru Sâdir – Dâru Beyrût, Beyrut 1955, c. I, s. 484.

¹⁷ Endülüs’ün önemli şehirlerinden biridir. Bugünkü İspanya topraklarında, Cebelitarık boğazının Akdeniz çıkışında yer alan liman şehridir. el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, c. II, s. 136.

¹⁸ İspanya’nın güneyinde Cebel-i Târik dağının eteğinde kurulmuş yerleşim yeridir. Târik b. Ziyad’ın 92/711 yılında İber yarımadasına girdiği ve ilk karargâhını kurduğu yerdir. “CebelüTârik” olarak da adlandırılır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, ez-Zehbî, Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ, Müessesetü’r-Risale, Beyrut-1985, c. XX, s. 372; Mehmet Özdemir, “Cebelitarık” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 187.

¹⁹ Suyûtî, *el-Buğye*, c. I, s. 281; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, c. II, s. 289; İbnü’l-‘İmâd, *Şezerâtu’z-Zehb*, c. VI, s. 146.

²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru’l-Kâmine*, c. IV, s. 304; es-Suyûtî, *el-Buğye*, c. I, s. 281; el-Makkârî, *Nefhu’t-Tib*, c. II, s. 583.

Ebû Hayyân 679/1280 yılının başlarında Endülüs'ten ayrılarak deniz yoluyla Fas'a geçti. Fas'ta Ebu'l-Kâsım el-Mizyâtî'den ders okudu.²¹ Fas'ta üç gün²² gibi kısa bir gün kaldıktan sonra Sebte, Bicâye²³ ve Tûnus gibi Kuzey Afrika şehirlerini dolaşarak buradaki ilim adamlarıyla görüştü. Bicâye'de Ebû Abdillâh el-Kenânî (ö.699/1300), Tûnus'ta Ebû Muhammed Abdulah b. Harun (ö.702/1303) ve Ebû Ya'kûb Yusuf b.İbrahim b.'Îtâb'dan hadis dersleri aldı.²⁴ Aynı zamanda Tûnus'ta Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-İşbilî (ö.699/1300)'den fıkıh dersleri aldı.²⁵ Ebû Hayyân, Tûnus'tan sonra Mısır'a geçti ve İskenderiye'de Abdulvehhâb b. Hasan b. el-Furât(ö.687/1288)'tan Hadis, Ali b. Yahya el-Maryûtî (ö.680/1281)'den kırâat okudu.²⁶ Müellifimizin Kahire'ye yerleşmesi hac ibadetini yerine getirmek için çıktığı Hicaz seyahatinden sonradır.²⁷ Bu seyahatinde Mekte, Medine, Mina, Ayzâb²⁸, Eyle²⁹, Yenbu³⁰, Kana³¹ ve Cidde şehirlerini dolaşarak dönemin ilim adamlarıyla görüştü. Mekke'de Ebu'l Huseyn Ali b. Sâlih el-Huseynî (ö.690/1291), Yûsuf b. İshak et-Taberî ve Ebu'l-Yumn Abdullah b. 'Asâkir (ö.686/1287) ile görüştü.³² Şam ve Irak'ta dönemin meşhûr âlimlerinden icazet aldı.³³

Ebû Hayyân'ın hayatının zikredildiği kitaplarda hangi yılda Mısır'a yerleştiği ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bununla birlikte İbnü'l-Hatîb, onun Kahire'de meşhûr nahiv âlimi Bahâuddîn Ebû Nasr b.

²¹ el-Makkarî, *Nefhu'l-Tîb*, c. II, s. 563. Dımaşkî, Ebû Hayyân'ın 677/1278'de Endülüs'ten ayrıldığını zikretmektedir. (ed-Dımaşkî, *Zeylu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 24.)

²² el-Makkarî, *Nefhu'l-Tîb*, c. II, s. 584.

²³ Mağrib'te bir sahil şehridir. (el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. I, s. 339.)

²⁴ ed-Dımaşkî, *Zeylu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 26.

²⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. III, s. 583; es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, c. IX, s. 278.

²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. V, s. 396; es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, c. IX, s. 278; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 285.

²⁷ el-Makkarî, *Nefhu'l-Tîb*, c. II, s. 563.

²⁸ Kızıldeniz kıyısında küçük bir liman kasabasıdır. (el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s.171.)

²⁹ Şam ile Hicaz bölgesi arasında Kızıldeniz'e sahili olan bir şehirdir. (el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. I, s. 292.)

³⁰ Medine ile Kızıldeniz arasında bulunan ve Radvâ dağına yakın bir yerleşim yeridir. (el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. V, s. 449-450.)

³¹ Yemen bölgesinde bir yerleşim yeridir. (el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s. 399.)

³² ed-Dımaşkî, *Zeylu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 25; es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, c. IX, s. 278; el-Makkarî, *Nefhu'l-Tîb*, c. II, s. 560.

³³ el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, c. IV, s. 72; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, c. X, s. 112.

en-Nahhâs³⁴ (ö.698/1299)'tan 688/1289 yılında Sibeveyh'in El-Kitâb'ını okuduğunu ve edebiyat dersleri aldığını bildirmiştir.³⁵ Bu bilgiden hareketle müellifin altıyüz seksenli yıllarda Mısır'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Burada Ebû Tâhir İsmail b. Hibetullah el- Melicî (ö.681/1282)'den kırâat³⁶, Şemsüddin el-İsfahânî'den usûl ve Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (ö.705/1305)'den hadis dersleri aldı.³⁷ Ebû Hayyân, bu Dimyât, el-Mahalle³⁸, el-Cîze³⁹, Munyetu Ebi'l-Husayb⁴⁰, Dişnâ⁴¹, Tuhrumus⁴², Kûs⁴³, Bilbîs⁴⁴ gibi yerleşim bölgelerini dolaşarak buradaki meşhûr âlimlerden Kırâat, Hadis ve Arapça dersleri aldı.⁴⁵ Abdulaziz el-Harrânî (ö.788/1386), İbn Hatibi'l-Mizze (ö.687/1288), Gâzî el-Halâvî (ö.690/1291), İbnü'l-Enmâtî (ö. 684/1285) ve el-Vecîh b. el-Burhân gibi âlimlerle; Mu'nise bnt. el-Âdil, Şâmiye bnt. el-Bekrî (ö. 685/1286) ve Zeyneb bnt. Abdillatif el-Bağdâdî gibi kadın hocalardan da dersler okudu.⁴⁶ Ebû Hayyân, Mısır'da uzun yıllar Bahâuddin İbnu'n-Nehhas'tan nahiv dersleri aldı ve hocasının 698/1299 yılında vefat etmesinden sonra onun yerine ders okutmaya başladı.⁴⁷ Döne-

³⁴ Ebû 'Abdillah Bahâuddin Muhammed b. İbrahim b. Muhammed İbnu'n-Nehhâs el-Halebî (ö.698/1299); Nahiv, Edebiyat ve Kırâat âlimi olup kendi döneminin Arap dilindeki en önemli simalarından biridir. Ebû Hayyân'ın hocasıdır. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 46; Suyûtî, *el-Buğye*, c. I, s. 13; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, c. V, s. 442.

³⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. V, s. 396; el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, c. IV, s. 72; Ebû Abdillâh Lisânüddin Muhammed b. Abdullah, İbnü'l-Hatib, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, (thk. Muhammed Abdullah 'Inân), Mektebetü'l-Hancî, Kahire-1975, c. III, s. 45.

³⁶ es-Safedî, *A'yânu'l-Asr*, c. V, s. 330.

³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, c. IV, s. 304.

³⁸ Kâhire ile Dimyât arasında büyük bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. V, s. 63.

³⁹ Fustât'ın batısında yer alan küçük bir kasabadır. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. II, s. 200.

⁴⁰ Aşağı Mısır bölgesinde Nil nehri sahilinde kurulmuş büyük bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. V, s. 218.

⁴¹ Yukarı Mısır bölgesinde ve Nil nehrinin doğusunda yer alan küçük bir kasabadır. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. II, s. 456.

⁴² Mısır'ın köylerinden biridir. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s. 52.

⁴³ Yukarı Mısır bölgesinde yer alan büyük bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s. 413.

⁴⁴ Mısır'ın Fustât şehri ile Şam arasında yer alan ve Fustât'a 10 fersah uzaklıkta yer alan bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. I, s. 479.

⁴⁵ ed-Dimaşkî, *Zeylu Tezkireti'l-Huffâz*, s.24; el-Makkarî, *Nefhu'l-Tib*, c. II, s. 560.

⁴⁶ es-Safedî, *el-Vâfi*, c. V, s. 279; es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, c. IX, s. 278; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, c. IV, s. 303; el-Makkarî, *Nefhu'l-Tib*, c. II, s. 551.

⁴⁷ Afif Abdurrahman, "et-Tezkiretü li Ebî Hayyân el-Endülüsî", *Mecelletu Mecmai'l-lu-*

min siyasîleriyle samimi arkadaşlıklar kurması sebebiyle Kahire'nin değişik medreselerinde müderrislik yaptı. 704/1305 yılında el-Câmi'ul-Hakîm'de⁴⁸ nahiv, 710/1311 yılında da el-Kubbetu'l-Mansûriyye'de tefsir müderrisliğine getirildi. Fâtîmî dönemi câmilerinden el-Câmi'u'l-Akmer'de⁴⁹ de kırâat dersleri verdi.⁵⁰ El-Câmi'u'l-Tûlûnî'de⁵¹ tefsir dersleri veren Ebû Hayyân aynı zamanda el-Kubbetu'l-Mansûriyye'ye hadis kürsüsü şeyhliğine atandı. Hayatının sonuna kadar bu vazifelerine devam etti.⁵² Müderrislik yanında eserlerini yazmakla meşgul oldu ve te'liflerinin çoğunu burada kaleme aldı.⁵³

II. Ebu Hayyan'ın Kırâât ile İlgili eserleri

Ebû Hayyân; tefsîr, kırâat, fıkıh, hadîs, edebiyat, dil alanlarında birçok eser kaleme almıştır. Fakat makalenin konusu kırâat ile ilgili olduğu için sadece kırâat ile ilgili eserleri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

1) 'İkdu'l-Leâlî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Avâli:

Ebû Hayyân'ın mütevâtir yedi kırâatla ilgili telif ettiği manzûm eserdir. El-Bahru'l-Muhît'inde bu eserden bahseden müellif ondan nakillerde bulunur.⁵⁴ Kasîdetü'l-Lâmiyye⁵⁵ olarak da bilinen bu eser Ebû Muhammed Kâsım b. Şâtîbî (ö.590/1194)'nin eş-Şâtibiyye adıyla maruf Hırzu'l-Emânî ve vehu't-Tehânî kasidesiyle aynı vezinde olduğu zikredilmektedir.⁵⁶

gati'l-Arabiyye bi Dimaşk, c. 53/I, Şam-1978, s. 59.

⁴⁸ Kâhire'de Fâtîmî dönemi câmilerinden olup Halife el-'Aziz Billah tarafından 380/990 yılında yapımına başlanmış ve oğlu el-Hakim bi Emrillah döneminde 403/1013 senesinde tamamlanmıştır. Bu sebeple el-Hakîm'e nisbetle anılmıştır. Bkz. Takiyüddin Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr*, Dâru Sâdir, Beyrut-ts., c. II, s. 277.

⁴⁹ Halife Ebû Ali el-Mansûr zamanında vezir Me'mûn el-Batâihî tarafından 519/1125 yılında yaptırılmıştır. el-Makrîzî, a.g.e., c. II, s. 290; Semavî Eyice, "Akmer Câmiî" mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. II, s. 282.

⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 10; el-Makkarî, *Nefhu'l-Tîb*, c. II, s. 559; es-Safedî, *el-Vâfi*, c. V, s. 268; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. II, s. 290.

⁵¹ Miladi IX. Asırda Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Türk-İslam devletlerinden Tolunoğulları'nın kurucusu olan Ahmed b. Tolun (ö.270/884) tarafından 265/879 yılında yaptırılmıştır. Câmi Kahire'ye yakın, Fustât'ın kuzeydoğusunda kurulan el-Katâi' denilen yerleşim yerindedir. Bkz. El-Makrîzî, a.g.e., c. II, s. 265.

⁵² ed-Dimaşkî, *Zeylu Tezkireti'l-Huffâz*, s. 24.

⁵³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 11; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 285.

⁵⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 97; c. III, s. 329.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 286.

⁵⁶ es-Suyûtî, *el-Buğye*, c. I, s. 282; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, c. II, s. 290; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, c. VI, s. 147.

Kaynaklarda bu ünvanla⁵⁷ birlikte İkdü'l-Leâlî fi'l-Kırâat⁵⁸ veya kısaca İkdü'l-Leâlî⁵⁹ olarak da zikredilmektedir.⁶⁰

2) el-Mevridu'l-Ğamr fî Kırâati Ebî 'Amr:

Müellifin Ebû 'Amr b. el-'Alâ el-Basrî (ö.154/771)'nin kırâatı ile ilgili kaleme aldığı eseridir. Kaynaklarda eser hakkında bilgi bulunmamakla birlikte; bu adla⁶¹ beraber sadece el-Mevridü'l-Ğamr⁶² olarak da geçmektedir.

3) el-Muznu'l-Hâmir fî Kırâati İbn 'Âmir:

Ebû Hayyân'ın Abdullah b. 'Âmir el-Yahsubî eş-Şâmî (ö.118/736)'nin kırâatı hakkında kaleme aldığı eseridir. Eser kaynaklarda bu adla birlikte⁶³ el-Muznu'l-Ğâmir fî Kırâati İbn 'Âmir⁶⁴ ve kısaca el-Muznu'l- Ğâmir⁶⁵ şeklinde geçmektedir.

4) el-Esîr fî Kırâati İbn Kesîr:

Müellifin Ebû Muhammed Abdullah b. Kesîr el-Kinânî (ö.120/738)'nin kırâatı ile ilgili telif ettiği eseridir. Eser kaynaklarda bu ismin yanında⁶⁶ sadece Nektu'l-Himyân'da Kitabu'l-Esîr fî Kırâati İbn Kesîr⁶⁷ olarak zikredilmektedir.

5) el-Hulelu'l-Hâliye fî Esânîdi'l-Kırâati'l-'Âliye:

Müellif; bu kitabı eserin isminden anlaşıldığına göre; Mütévâtir kırâatların senetleri hakkında kaleme almıştır. Bu eser hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁷ İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 153; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. XII, s. 130.

⁵⁸ es-Suyûtî *a.g.e.*, c. I, s. 282; ed-Dâvûdî *a.g.e.*, c. II, s. 290.

⁵⁹ el-Kutubî, *a.g.e.*, c. IV, s. 78; es-Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; es-Sübkî, *a.g.e.*, c. IX, s. 279; İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 304; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552.

⁶⁰ Bu eserin edisyon-kritiği Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Ali Can Dağdeviren tarafından yapılmış ve 2011 yılında Dâru'n-Nîl tarafından basılmıştır.

⁶¹ el-Kutubî, *a.g.e.*, c. IV, s. 78; es-Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552; İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, c. II, s. 153.

⁶² İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, c. IV, s. 304.

⁶³ es-Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, c. II, s. 153.

⁶⁴ el-Kutubî, *a.g.e.*, c. IV, s. 78; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552.

⁶⁵ İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, c. IV, s. 304.

⁶⁶ es-Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, c. II, s. 152 ; el-Kutubî, *a.g.e.*, c. IV, s. 78.

⁶⁷ es-Safedî, *Nektu'l-Himyân fî Nuketi'l-'Umyân*, el-Matbaatu'l-Cemâliyye, Kahire 1911, s. 283.

Kaynaklarda bu isimle⁶⁸ birlikte el-Hulalu'l-Hâliye fî Esânîdî'l-Kur'â-nî'l-Âliye⁶⁹ veya el-Hulalu'l-Hâliye⁷⁰ şeklinde zikredilmektedir.

6) er-Ravdu'l-Bâsim fî Kırâati 'Âsım:

Yedi kırâat imamından biri olan Ebû Bekir 'Âsım b. Ebi'n-Nucûd el-Kûfî (ö.127/745)'nin kırâatı hakkında müellifin kaleme aldığı bir eserdir.

Kaynaklarda eser bu isimle⁷¹ birlikte kısaca er-Ravdu'l-Bâsim⁷² şeklinde geçmektedir.

7) en-Neyyiru'l-Celiy fî Kırâati Zeyd b. 'Ali:

Ebû Hayyân'ın Ebu'l-Kâsım Zeyd b. 'Ali b. Ahmed el-İclî el-Kûfî (ö.358/969)'nin kırâatı hakkında telif ettiği eserdir.

Eser, kaynaklarda bu isimle⁷³ birlikte el-Birru'l-Celiy fî Kırâati Zeyd b. Ali⁷⁴ veya kısaca en-Neyyirü'l-Celiy⁷⁵ şeklinde geçmektedir.

8) Ğâyetü'l-Matlûb fî Kırâati Ya'kûb:

Mütevâtir kırâat imamlarından Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî'nin (ö.205/820) kırâatı hakkında Ebû Hayyân'ın telif ettiği eserdir. Safedî ve İbnü'l-Cezerî, bu kitabın kasîde tarzında yazılmış manzûm bir eser olduğunu belirtir.⁷⁶ Kaynaklarda bu adla⁷⁷ beraber sadece Ğâyetü'l-Matlûb⁷⁸ şeklinde de zikredilmektedir.

9) er-Ramze fî Kırâati Hamza:

Mütevâtir kırâat imamından biri olan Hamza b. Habîb ez-Zeyyât el-Kûfî (ö.156/773)'nin kırâatı ile ilgili Ebû Hayyân'ın kaleme aldığı eserdir.

⁶⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. VI, s. 147; İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

⁶⁹ el-Kutubî, *a.g.e.*, c. IV, s. 78-79; es-Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; es-Suyûtî, *el-Buğye*, c. I, s. 282; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, c. II, s. 290; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552.

⁷⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 305.

⁷¹ Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; a.m.; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552; İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

⁷² İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 304.

⁷³ el-Kutubî, *a.g.e.*, c. IV, s. 78; Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; a.m.; *Nektu'l-Himyân*, s.283; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552.

⁷⁴ İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

⁷⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 304.

⁷⁶ Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; a.m.; *Nektu'l-Himyân*, s.283; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, c. II, s. 286.

⁷⁷ el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552; İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

⁷⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 304.

Eser kaynaklarda bu isimle ⁷⁹birlikte kısaca er-Ramze⁸⁰ şeklinde geçmektedir.

10) Takrîbu'n-Nâî fî Kırâati'l-Kisâî:

Meşhûr kırâat imamlarından biri olan Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö.189/805)'nin kırâatı hakkında Ebû Hayyân'ın telif ettiği eserdir. Eser, kaynaklarda bu adla beraber⁸¹ kısaca Takrîbu'n-Nâî⁸² şeklinde zikredilmektedir.

11) en-Nâfi' fî Kırâati Nâfi':

Medine kurrâsı ve meşhûr yedi imamdan biri olan Ebû Abdırrahman Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Leysîb (ö.169/785)'nin kırâatı ile ilgili müellifin kaleme aldığı eserdir. Kaynaklarda bu adla birlikte⁸³ el-MeNâfi' fî Kırâati Nâfi'⁸⁴ ve kısaca en-Nâfi'⁸⁵ şeklinde zikredilmektedir.

12) Nuketü'l-Emâlî:

Ebû Hayyân'ın, Safedî'ye verdiği icâzetinde zikrettiği bu eserin konusu hakkında tam bir bilgiye sahip olmamakla birlikte; müellif bu kitabını kırâat ile ilgili eserleri arasında zikretmektedir. Dolayısıyla bu eserin kırâatla ilgili olduğunu tahmin ediyoruz.⁸⁶

III. Ebu Hayyan'ın Tefsirinde Kırâat Farklılıkları

Ebû Hayyân'ın tefsîrini incelediğinizde göze çarpan en önemli özellik; kırâat vecihlerine bolca yer vermesidir. Bu özellik; tefsirin hacminin epeyce genişlemesine vesile olmuştur. Fakat bu tefsirin değerini azaltmamış; aksine daha da önemli kılmıştır. Çünkü kırâatları, bu derecede geniş kapsamlı ve ansiklopedik mâhiyette inceleyen çok az tefsîr kaleme alınmıştır. Bu başlık altında, nahiv yönünden müellifin sahih kırâatları nasıl değerlendirdiği, diğer kırâat ve tefsir kaynaklarından yararlanılarak işlenecektir. Aşağıda işlenecek olan başlıklarda, sahih kırâatların hepsini değerlendir-

⁷⁹ Safedî, *A'yânu'l-'Asr*, c. V, s. 346; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552; İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

⁸⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 304.

⁸¹ Safedî, *el-Vâfi*, c. V, s. 280; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552; İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 152.

⁸² İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 304.

⁸³ Safedî, *el-Vâfi*, c. V, s. 280; a.m., *A'yânu'l-'Asr*, c. V, s. 346; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552.

⁸⁴ İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 152.

⁸⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. IV, s. 304.

⁸⁶ Safedî, *a.g.e.*, c. V, s. 280; el-Makkârî, *a.g.e.*, c. II, s. 552.

mek, çalışmanın hacmini genişleteceği için tercih edilmeyip, daha çok mâ-naya etki eden ve okuyucuya faydalı olacağı düşünülen sahih kırâatları müellifin nasıl değerlendirdiği üzerinde durulacaktır.

1. İsimlerin ve Zarfların Nasb, Cerr ve Ref' Okunuşları

Bakara sûresi 37. âyette geçen كَلِمَاتٍ kelimesini merfu' (—), اَدُمُ lafzını nasb (—) ile okuyan kırâata⁸⁷ göre anlam “Âdem'e, Allah'tan bazı kelimeler geldi.” şeklinde olur. Çoğunluk imamların okuyuşuna göre mâna “Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler (tevbe duaları) öğrendi ve onlarla Rabbine tevbe etti.” şeklindedir.⁸⁸

لا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (benim verdiğim söz zalimleri kapsamaz.)⁸⁹ âyetini; İbn Mes'ûd'un لا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمُونَ (zâlimler ahdimе ulaşamaz.) şeklindeki kırâatıdır.⁹⁰ Aynı zamanda Arapların aynı anlama gelen زَيْدًا تَلَقَّيْتُ (Zeyd ile karşılaştığımda) تَلَقَّيْتُ زَيْدًا (Zeyd de benimle karşılaşmış oldu.) sözlerinde olduğu gibidir.⁹¹ كَلِمَاتٍ şeklinde merfu' (—) okunması halinde anlam “Âdem (a.s.)'a Rabbinden bazı kelimeler geldi.” şeklinde olur.⁹² اَدُمُ lafzını merfu' (—), كَلِمَاتٍ kelimesini mansûb okuyanlara göre mâna “Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, kabul etti, bunun üzerine kelimeler de kabul edilmiş oldu.”⁹³ şeklinde olur. Buradan da anlaşılacağı üzere “bazı kelimeler” mef'ûl, “Hz. Âdem” fâildir. Cumhurun kırâatı da böyledir. Ebû Ubeyde ve başka kârîler de bu kırâatı tercih etmişlerdir.⁹⁴ Sonuç olarak; sahih iki

⁸⁷ İbn Kesîr'in kırâatıdır. Ahmet b. Muhammed b. Abdî'l-ğani, Dimyâti, *İthâfu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbea Aşer*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1285/1865, s. 163; eş-Şeyh Hamid b. Abdilfettâh Palûvî, (ö.1173/1754), *Zübdetü'l-İrfân*, Hilal Yay., Arif Efendi Matbaası, İstanbul- 1312/1893, s. 123.

⁸⁸ ed-Dimyâti, *İthâf*, s. 163; Pâlûvî, *Zübdetü'l-İrfân*, s. 23.

⁸⁹ Bakara 2/124.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kurayşî, Razi, et-Teymî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, Beyrut-ts., c. III, s. 19.

⁹¹ Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kirâat*, (thk. Said el-Efğânî), Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut-1399/1979, s. 94.

⁹² Ebû Hayyân; bunu şu Arapça ibare ile izah etmiştir. “فَجَاءَتْ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ” (*Âdem'e Rabbinden bazı kelimeler geldi.*) Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. I, s. 267; Râzi, *a.g.e.*, c. III, s. 19; Muhammed b. Ahmed, Kurtubî; *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Mısır-1966, 3. baskı, c. I, s. 323; Kâdî Nâsiruddîn Ömer, Beydâvî, *Envâru'l-Tenzil ve Esrârü'l-Te'vîl*, 2. Baskı, Beyrut-2004, c. I, s. 59-60; Ebu'l-Fidâ' İsmail, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mısır-ts., c. I, s. 81.

⁹³ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 95; Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Talib Hemmuş el-Kaysî, *Kitâbu'l-Keşfan Vücûhi'l-Kirâati's-Seb' ve İleliha ve Hiceciha*, (thk. Dr. Muhyiddin Ramazan), Müessesetü'r-Risale, IV. Baskı, Beyrut- 1407/1987, c. I, s. 237.

⁹⁴ Ebû Ubeyde, M'amer b. Müsenna et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, (t'alik ve thk. Sezgin Fuat), Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut-1401-1981, c. I, s. 38; Mekkî, *a.g.e.*, c.

kırâatın birbirini olumsuzlamadığı; anlamın genel ruhunun korunduğu söylenebilir.

Bakara sûresi 240. âyette geçen *وَصِيَّةٌ* lafzını Nâfi, İbn Kesîr, Kisâi ve Ebû Bekir rivâyetiyle Asım, *وَصِيَّةٌ* şeklinde merfu' (—) olarak okurken⁹⁵, diğer kırâat imamları *وَصِيَّةٌ* ile okumuşlardır.⁹⁶ Söz konusu kelimeyi, merfu' (—) olarak okuyanların delili şunlardır:

1. *وَصِيَّةٌ* kelimesi mübteda, *لأزواجهم* ifadesi ise haberdir. Nekre bir kelime-nin mübteda olması uygundur. Zikredilen ifade aynen, “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَخَيْرٌ بَيْنَ” (size selam olsun ve iyilik hep sizin önünüzde olsun.) ibaresinde olduğu gibidir.⁹⁷

2. Allah'ın *وَصِيَّةٌ* *لأزواجهم* ifadesinin mübteda olması; kendisine de bir haberin takdir edilmesidir. Dolayısıyla takdir; *وَصِيَّةٌ* *لأزواجهم* (Onlara, eşleri için vasiyet etmeleri vaciptir.) şeklinde olur.⁹⁸ Yapılan bu takdire benzer başka şu örnek verilebilir: *فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ* (o takdirde size üç gün oruç tutmak gerekir).¹⁰⁰

3. Yine aynı şekilde âyetin takdiri *كُتِبَ عَلَيْكُمْ وَصِيَّةٌ* (size vasiyet farz kılın-dı.) şeklinde olabilir. Bu takdirler; müfessirler tarafından beğenilmektedir.¹⁰¹

Nasb ile (—) okunmasının hücceti ise şunlardır:

1. Âyetin takdirinin *فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً* (Bir vasiyet yapsınlar.) şeklinde olmasıdır.¹⁰²

2. Aynı şekilde takdiri, *أَلَزَمَ الَّذِينَ يُتَوَقَّوْنَ وَصِيَّةً* (Allah, ölen erkeklere, vasiyet etmelerini gerekli kıldı.) şeklinde olur.¹⁰³

Nisâ sûresi 3. âyette geçen *فَوَاحِدَةٌ* kelimesi cumhurca bu şekilde nasb (—) ile okunurken,¹⁰⁴ haberi mahzûf (düşmüş) mübteda olarak merfu'¹⁰⁵

I, s. 237-238.

⁹⁵ Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halef, İbn Muhaysin ve el-Mutavvefî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 190; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 553; Râzî, *a.g.e.*, c. VI, s. 157.

⁹⁷ Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 190.

⁹⁸ Ebû Ali Hasan b. Abdülğaffâr Fârisî, *el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-Seb'a* (thk. Bedrüddin Kahveci, Beşir Cuycâtî), I. Baskı, Dimeşk- 1404/1984, c. II, s. 341-342; Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 299; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, aynı yer.

⁹⁹ Bakara 2/196.

¹⁰⁰ Fârisî, *a.g.e.*, c. II, s. 341-342; Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 299.

¹⁰¹ Cârullah Mahmûd b.Ömer, Zemahşerî; *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil* (thk. Yûsuf Hammâdî), Mektebetü Mısır, ts., c. I, s. 261; Râzî, *a.g.e.*, c. VI, s. 157; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 134; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 553.

¹⁰² Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 299; Râzî, *a.g.e.*, c. VI, s. 157; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 553.

¹⁰³ Râzî, *a.g.e.*, c. VI, s. 157; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 553.

¹⁰⁴ Dimyâtî, *a.g.e.*, s.221; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁵ Bu, Ebû Ca'fer'in kırâatıdır. Nisâ 11' de İmâm-ı Nâfi de Ebû Ca'fer'e katılır. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 221; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 45. Hasan el-Basrî, el-Cehderî ve İbn Hürmüz de böyle okumuştur. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 507.

(—) şeklinde de okunmuştur. Bu kırâata göre takdir: فَوَاحِدَةٌ كَافِيَةٌ (öyleyse bir tanesi yeter) şeklinde olur.¹⁰⁶ Adı geçen lafız fetha ile (—) okunduğunda anlam, “o halde bir tane ile iktifa edin veya bir kadını tercih edin, birden fazla kadınla evlenmeyi terk edin...” şeklinde olurken; merfu’ (—) olarak okunduğunda mâna, “o takdirde bir tanesi yeter, veya size hür bir kadın yahut sahip olduğunuz câriyeler yeter..” biçiminde gerçekleşir.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere iki anlam da birbirine yakındır.

Nisâ sûresi 29. âyette تِجَارَةٌ kelimesini, Asım, Hamza ve Kisâf fetha ile¹⁰⁸ (—) ile; diğer imamlar ise merfu’ (—) olarak okumuşlardır.¹⁰⁹ Ebû Hayyân’a göre; Bu kelimeyi fetha ile (—) okuyanlar, كان fiilini nakıs olarak kabul etmişler ve buna göre âyetin takdiri مِنْكُمْ عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ (… o ticaret, ancak aranızda rıza olacak bir ticarettir.) şeklinde olur. Merfu’ okuyanlar ise; كان fiilini tam kabul ederek meydana gelmek anlamında kullanmışlardır.¹¹⁰

Mâide Sûresi 119. âyette geçen يَوْمٌ kelimesini kırâat imamlarının çoğunluğu merfu’ (—) , İmâm-ı Nâfi ise fetha ile (—)¹¹¹ zarf şeklinde okumuştur.¹¹² Adı geçen kelimeyi fetha ile (—) okuyana göre bu lafız قال fiilinin zarfı konumundadır. O halde takdir şöyledir: قَالَ اللَّهُ هَذَا الْقَوْلَ لِعَيْسَى يَوْمَ يَنْفَعُ (Allah bu sözü İsa’ya... fayda verdiği gün söyledi...)¹¹³ Ferra ise konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “İsim olmayan bir kelimeye izafe edilen يَوْمٌ kelimesi, يَوْمِيٌّ kelimesinde olduğu gibi fetha üzere mebni olur.”¹¹⁴ Fakat Ebû Hayyân, bu görüşe Basralıların katılmadığını, çünkü onlara göre zarf, ancak mebnî kelimeye izâfe edildiğinde mebnî olacağı görüşünü taşımak-

¹⁰⁶ Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye, *El-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, Fas – 1979-1991, c. IV, s. 16; Râzî, *a.g.e.*, c. IX, s. 176; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 507.

¹⁰⁷ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Mısır-1968, 3. Baskı c. IV, s. 238; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 410; İbn Atıyye, *a.g.e.*, c. IV, s. 16; Râzî, *a.g.e.*, c. IX, s. 176; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 204; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 507; Muhammed Kahire b. Muhammed Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-Akli'-Selim ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, ts., c. I, s. 142; Elmalılı Hamdî, Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (sdlş.: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), İstanbul- ts., c. II, s. 1281.

¹⁰⁸ Halef, Hasan el-Basrî ve el-A'meş de aynı şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁰⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 611; Dimyâtî, *a.g.e.*, s.221; Pâlûvî, *a.g.e.*, 47.

¹¹⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 611; Râzî, *a.g.e.*, c. IX, s. 176.

¹¹¹ İbn Muhaysin de İmâm-ı Nâfi gibi okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 243.

¹¹² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 421; Dimyâtî, *a.g.e.*, s.243; Pâlûvî, *a.g.e.*, 53.

¹¹³ Mehmet Adıgüzel; *Kırâatlar Açısından Fahrüddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîri* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum-1998, s. 205.

¹¹⁴ Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyad, Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, Âlemü'l-Kütüb, II. Baskı, Beyrut- 1371/1980, c. I, s. 326-327.

tadırlar.¹¹⁵ Merfu' (—) okuyuş hakkında Zeccâc ise şöyle demiştir:” Bu ifadenin takdiri, هذا اليوم يومٌ منفعَةٌ للصادقين (Bu gün, güvenilir (doğru) kimse-lerin yararlandığı gündür.”¹¹⁶ Ebû Zür'a da bu konuda Zeccâc ile aynı fikri paylaşmaktadır. Yâni هذا kelimesi mübteda; هذا يومٌ يَنْفَعُ cümlesi ise, bunun haberidir.¹¹⁷ Sonuç olarak; âlimler kırâatları nahiv yönünden ele alarak açıklamaya çalışmışlar ve farklı vecihlere göre çeşitli takdirlerde bulunarak âyetlere farklı anlamlar vermişlerdir.

En'âm sûresi 32. âyette وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ ifadesini İbn Âmir, ذَارٌ kelimesini الْآخِرَةِ lafzına muzâf kılarak birinci ibtida lâmını (ل) hafzedip bir lâm (ل) ile¹¹⁸ وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ şeklinde; diğer imamlar ise, الْآخِرَةِ kelimesini sıfat yaparak- biri lâmü'l-ibtida, diğeri lâmü'l-ta'rif olmak üzere iki lâm ile- وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ şeklinde okumuşlardır.¹¹⁹ Bu ifadeyi, وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ şeklinde okuyan İbn Âmir'in delili; Yûsuf sûresi 109. âyette bütün imamların ittifaken tek lâm (ل) ile okudukları ... وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ... ifadesidir. Şöyle ki; وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ kelimesine sıfat değil, bunun muzafun ileyihi olarak esre ile (—) okunmuştur. Buna göre Basra ulemâsının da söylediği gibi, Allah, الْآخِرَةِ kelimesini, دار kelimesine sıfat yapmamış, daha önceki âyette geçen السَّاعَةَ (Kıyamet) kelimesine sıfat yapmıştır.¹²⁰ O zaman anlam, وَلِلذَّارِ السَّاعَةَ الْآخِرَةِ (son saatin yurdu) şeklinde olabilir.¹²¹ Dolayısıyla Ankebut sûresi 36. âyetinde geçen وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ cümlesindeki الْيَوْمَ kelimesi, الْآخِرَ kelimesiyle vasıflandığı gibi, yukarıdaki âyette takdir edilen السَّاعَةَ kelimesi de, الْآخِرَةِ kelimesiyle vasıflanmıştır.¹²²

Çoğunluk imamların okuduğu وَلِلذَّارِ الْآخِرَةِ ifadesine hüccet ise; وَالدَّارُ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ... (Âhiret yurdu daha hayırlıdır.)¹²³ âyetidir. Adı geçen kırâata göre “âhiret” kelimesinin, “dâr” kelimesine sıfat olması gerekir.¹²⁴

En'âm sûresi 94. âyette geçen بَيْنَكُمْ kelimesindeki nûn (ن) harfini Nâfi', Hafs ve Kisâî¹²⁵ fetha ile (—) okurken, diğer imamlar merfu' (—) olarak okumuştur.¹²⁶

¹¹⁵ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 421.

¹¹⁶ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, Zeccâc *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu* (thk. Abdülcelil Abduh Şiblî), Alemü'l-Kütüb, I. Baskı, Beyrut- 1408/1988, c. II, s. 224.

¹¹⁷ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 242.

¹¹⁸ Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 246-247; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 485; Pâlûvî, *a.g.e.*, 53.

¹¹⁹ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s.246; Dâni, *a.g.e.*, s. 102; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 485; Pâlûvî, *a.g.e.*, 53.

¹²⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 485; Râzî, *a.g.e.*, c. XII, s. 202.

¹²¹ Râzî, *a.g.e.*, c. XII, s. 202.

¹²² Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 430.

¹²³ A'râf 7/169.

¹²⁴ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 246; Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 429.

¹²⁵ Ebû Ca'fer de bunlara iştirak eder. Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 55.

¹²⁶ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 263; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 588; Râzî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 87.

Kelime; merfu' (—) olarak okunduğunda anlam bağ, ilişki” şeklinde olur. Buna göre ; لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ (Aranızdaki bağ kopmuştur.) şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Fetha ile (—) okunması halinde mâna “ortaklık” şeklinde olur. Dolayısıyla “Aranızdaki ortaklık veya ortaklıklar bir bir koptu.” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Zeccâc, Merfu' kıraatın daha güzel olduğunu söylemektedir.¹²⁷

El-Fârisî ise; yukarıda zikredilen kelimenin kırâatıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: Kelime; “ayrılmak” anlamında munsarif bir isim olarak kullanılır. Bunu merfu' (—) okuyanlara göre kelime aslında zarf olup, isim olarak kullanılmıştır. Söz konusu kelimenin isim olarak kullanılmasına delil, مِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ (...Bizimle senin aranda perde vardır...)¹²⁸ ve هَذَا فِرَاقٌ بَيْنِي وَبَيْنِكَ (...İşte bu, seninle benim ayrılma vaktidir...)¹²⁹ âyetleridir. Merfu' (—) okuyanlara göre kelime, تَقَطَّعَ fiilinin fâili konumundadır. Bu şekilde okunması aynı zamanda zarf olarak kullanılmasını da mümkün kılar. Anılan kelimenin masdar olarak kullanılması, “ayrılmak” anlamını ortaya çıkaracağı için, tercih edilen bir kullanım olmaktan uzaktır. Dolayısıyla kelimenin “bağ, ilişki” anlamında kullanılması daha güzeldir.” Dolayısıyla لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ ifadesi; “Bağınız kopmuştur.” anlamına gelir.¹³⁰

بين lafzını mansûb (—) okuyanların kırâatının izahı ise şu şekilde ifadelendirilir: Burada fâil mukadderdir ve ifadenin takdiri, لَقَدْ تَقَطَّعَ وَصَلُّكُمْ (Aranızdaki ilgi ve bağ kopmuştur.) şeklindedir.¹³¹

Ulemâ,” İbn Mes'ûd, A'meş ve Mücahid'in, بَيْنَكُمْ ما تَقَطَّعَ ما “Aranızda olan şey kopmuştur” şeklindeki kırâatları da, kelimenin mansûb (—) okunmasına delâlet eder.” demişlerdir.¹³²

A'râf sûresi 26. âyette geçen لِيَأْسُ kelimesindeki س (sîn) harfini, Nâfi', İbn Âmir ve Kisâi mansûb (—) olarak¹³³; diğer imamlar ise Merfu' (—) olarak okumuşlardır.¹³⁴ Kelimeyi mansûb (—) olarak okuyanlar, kendisinden önce zikredilen لِيَأْسُ kelimesine atıfta bulunarak okumuşlardır. Söz konusu kırâata göre, kelimeyi nasb eden sebep, أَنْزَلْنَا fiilidir. Bu sebeple; âyette geçen ذَلِكَ kelimesi mübteda, خَيْرٌ kelimesi de haber olur. Merfu' (—) okuyanlara göre; لِيَأْسُ التَّقْوَى ifadesi mübteda, ذَلِكَ kelimesi sıfat veya

¹²⁷Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. II, s. 273; Râzî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 87.

¹²⁸Fussilet 41/5.

¹²⁹Kehf 18/78.

¹³⁰Fârisî, *el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-Seb'a*, c. III, s. 357-359.

¹³¹Ebü Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 588.

¹³²Ebü Zür'a, *a.g.e.*, s. 261; Ebü Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 588; Ebü Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, İbn Haleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'* (nşr. C. Bergstraesser), Matbaatu'l-Rahmâniyye, Mısır 1934, s. 39.

¹³³Ayrıca Ebü Ca'fer, Hasan el-Basrî ve eş-Şenebûzî de mansûb (—) olarak okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 265.

¹³⁴Ebü Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 31; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 265; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 58.

bedel veyahut da atfen beyan olup, خَيْرٌ kelimesi de mübteda'nın haberi olur. Netice itibariyle ifadenin takdiri: “لِبَاسِ التَّقْوَى الْمَشَارُ إِلَيْهِ خَيْرٌ” (Kendisine işaret edilen takva elbisesi, daha hayırlıdır.) şeklinde olur.¹³⁵ İbn Mes'ûd ve Übeyy'in لِبَاسِ التَّقْوَى خَيْرٌ لَكُمْ şeklindeki kırâatları da bunu destekler mahiyettedir.¹³⁶

A'râf sûresi 32. âyette geçen خَالِصَةً kelimesini Nâfi', merfu' (—) olarak خَالِصَةٌ şeklinde; diğer imamlar ise mansûb (—) olarak خَالِصَةٌ şeklinde okumuşlardır.¹³⁷ Lafzın merfu' (—) olarak okunmasının sebebi; âyette geçen هي kelimesinin haberi olması ve اللَّذِينَ kelimesinin başındaki lâm (ل) harf-i cerrinin de kelimeyle olan ilişkisi olarak gösterilir. Buna göre takdir: ”هي خَالِصَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (Şu nimetler; dünya hayatında iman edenlere mahsustur.)” şeklindedir. Zeccâc'a göre; خَالِصَةٌ kelimesi ‘haber ba’de haberdir.’¹³⁸ Yâni ifade زَيْدٌ عَاقِلٌ لَسِبُ (Zeyd akıllıdır, zekidir...) demek gibidir. Dolayısıyla âyetin takdiri anlamı; هي ثَابِتٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (Bu nimetler, dünyada iken, iman eden kimseler için sâbittir; kıyâmet gününde ise, sadece onlarındır.) şeklinde olur.¹³⁹ Söz konusu kelimeyi mansûb (—) okuyanlar, cümledeki yerinin hâl olmasını dikkate almışlardır. Buna göre mâna: “Şu nimetler, bu dünyada müminlerin hakkıdır. Kıyâmet gününde ise yalnız onlara verilecektir.” şeklinde olur.¹⁴⁰

A'râf sûresi 54. âyette geçen وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ kelimelerini, İbn Âmir mübteda olarak merfu' (—) okurken; diğer imamlar ise mansûb (—) okumuşlardır.¹⁴¹ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ ibaresini merfu' (—) olarak okuyanların delili: ”وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ” (Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin yararlanmanız için kendi katından lütfeden O'dur.)¹⁴² âyetidir. Zaten güneş ve ay da gökteki olanlar içerisindedir. Allah, onları kendi emri ile boyun eğdirdiğini haber verince; onların bu şekilde boyun eğdiğini haber vermek isabetli olmuştur. Dolayısıyla وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ mübteda, مُسَخَّرَاتٍ (Müsahharatün) haberdir.¹⁴³ Söz konusu kelimeleri mansûb (—) okuyanlar, kendilerinden önce geçen

¹³⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 51; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 336.

¹³⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 31; İbn Haleveyh, *a.g.e.*, s. 43.

¹³⁷ İbn Mucâhid, *a.g.e.*, s. 280; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 64; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 42; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 58.

¹³⁸ Ebû Hayyân'ın İbn Cübeyr'den nakline göre, haber ba' de haber kullanımının burada tecviz edildiğini belirtmektedir. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 42.

¹³⁹ Zeccâc, *a.g.e.*, c. II, s. 333; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 281; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 64; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 42; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 266.

¹⁴⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 42; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 64; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 338.

¹⁴¹ İbn Mucâhid, *a.g.e.*, s. 282-283; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 118; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 67; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁴² Casiye 45/13.

¹⁴³ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s.284; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 67; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 118; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 343.

واسجدوا لله الذي; Delilleri ise; والارض والسماوات والارض خلقهن (onları yaratan Allah'a secde edin.)¹⁴⁴ âyetidir. Zikredilen kelimelerin mansûb (—) okunuşlarının sebebi, hâl olmalarıdır.¹⁴⁵

A'râf sûresi 59. âyette geçen مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ ibaresini Kisâ' "ilâh" kelimesinin lafzî açıdan sıfatı olarak râ (ر) harfinin kesresi ile غَيْرِهِ şeklinde okumuştur.¹⁴⁶ Diğer imamlar da غَيْرُهُ şeklinde okumuşlardır.¹⁴⁷ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِهِ şeklinde okuyanlar; lafzî olarak إِلَهٍ kelimesinin sıfatı olması gerekçesiyle غَيْرِهِ şeklinde okumuştur. Kelimeyi مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ şeklinde okuyanlar ise; إِلَهٍ kelimesinin mahallinden sıfat veya bedel olarak okumuşlardır. Adı geçen kırâatın hücceti ise; وما مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.)¹⁴⁸ âyetidir. Âyette geçen إِلَّا اللَّهُ ifadesi مِنْ إِلَهٍ ibaresinden bedel olduğu gibi; yukarıdaki âyette geçen غَيْرُهُ kelimesi de وَمِنْ إِلَهٍ ifadesinden bedel ve merfu' olmuştur.¹⁴⁹

A'râf sûresi 164. âyette geçen مَعْذَرَةٌ kelimesini Hafs, mansûb (—) olarak mef'ûlu lieclihi şeklinde okurken¹⁵⁰; diğer imamlar mahzûf mübtedanın haberi olarak merfu' (—) okumuştur.¹⁵¹ Kelimeyi mansûb (—) okuyanın kanıtı ... لَمْ تَعْطُونَ قَوْمًا... âyeti ile onlara soru sorulduğunda, öğüt verenlerin bu soruya cevabı: نَعِظُهُمْ إِعْتِدَارًا وَمَعْذَرَةً إِلَى رَبِّهِمْ (Rablerine bir mazeret, bir özür olsun diye onlara vaaz ediyoruz.) şeklinde takdir edilmiştir.¹⁵² Kelimeyi merfu' (—) olarak مَعْذَرَةٌ şeklinde okuyanlara göre âyetin takdiri; هذه معذرة (Bu, bir mazeret vesilesidir.) veya قَوْلُنَا معذرة (Bizim sözümüz bir mazeretten ibarettir.) şeklindedir. Bu takdire göre lafız, mahzûf mübtedanın haberi olur.¹⁵³

Tevbe Sûresi 61. âyette geçen رَحْمَةً kelimesini Hamza خَيْرٍ kelimesine atfederek رَحْمَةً şeklinde kesre ile (—);¹⁵⁴ diğer imamlar ise, أَنْ ك kelimesinin sıfatı ve kendisinden önceki وَيُؤْمِنُ fiiline atfen merfû okumuşlardır.¹⁵⁵

¹⁴⁴Fussilet 41/37.

¹⁴⁵Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 465; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 67; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 118.

¹⁴⁶İbn Vessâb, Ebû Ca'fer, A'meş de Kisâ'ye muvafakat etmişlerdir. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 82.

¹⁴⁷Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 82; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁴⁸Âl-i İmrân 3/62.

¹⁴⁹Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 467; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 82; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 147; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁵⁰Yezidî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 275; Zeyd b. Ali de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 208.

¹⁵¹Dânî, *a.g.e.*, s. 102; Râzî, *a.g.e.*, c. XV, s. 38; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 208; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁵²Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 300.

¹⁵³Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 208; Râzî, *a.g.e.*, c. XV, s. 38.

¹⁵⁴Mutavveî de Hamza'ya muvafakat eder. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 289; Übeyy, Abdullah ve A'meş de Hamza'ya muvafakat eder. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 449.

¹⁵⁵Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 449; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 65.

و رَحْمَةً şeklinde mecrûr okuyan Hamza, خَيْرٍ kelimesine atfederek okumuştur. Zikredilen kırâata göre takdir: هُوَ أَذُنٌ خَيْرٌ وَأَذُنٌ رَحْمَةٌ (O hayrın ve rahmetin kulağıdır.) şeklinde olur. Yani o, hayır ve rahmete sebep olan sözü dinleyendir. Kelimeyi merfû' (—) okuyanlar ise أَذُنٌ kelimesine atfetmiş veya mahzûf mübteda olan هُوَ zamirinin haberi olarak okumuşlardır. Zîrâ o, inananların dinleyip iman etmelerine sebep olmuştur.¹⁵⁶

Yûnus sûresi 23. âyette geçen مَتَاعٌ kelimesindeki ع (ayn) harfini Hafs meftûh (—) olarak¹⁵⁷; diğer imamlar ise ع (ayn) harfini merfû' (—) olarak مَتَاعٌ şeklinde okumuştur.¹⁵⁸ Kelimeyi merfû' okuyanların delilleri şunlardır: Âyette geçen عَلِي أَنْفُسِكُمْ ibaresi mübteda; ..مَتَاعٌ kısmı da haberdir.¹⁵⁹ Âyetteki “ Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız” ibaresindeki kasıt “birbirlerinize yaptığınız zulümlerinizi” mânasıdır. “ Kendinizi öldürünüz...” Yâni “ (Ey Yahudiler! Birbirinizi öldürünüz.”¹⁶⁰ âyetindeki gibidir. Anılan kırâata göre âyetin anlamı “ Bazılarınız bazılarınıza dünya hayatının sonu olmayan menfaatları konusunda zulmetmiştir...”¹⁶¹ şeklinde olur.

İkinci olarak عَلِي أَنْفُسِكُمْ ifadesi üzerinde söz tamam olup durulduğunda, akabinde gelen ifadenin başına mübteda olarak هُوَ zamiri takdir edilip ..مَتَاعٌ diye başlanır. Böylece merfû' okunan kelime هُوَ zamirinin haberi olur. Dolayısıyla mâna Bu, dünya hayatının menfaatidir.” Mansûb olarak okunmasının izahı ise şu şekilde yapılabilir: Âyette geçen بَعْضِكُمْ kelimesi mübteda, عَلِي أَنْفُسِكُمْ kısmı ise haberdir. ..مَتَاعٌ mefûl-u mutlak olup, takdiri; تَمْتَعُونَ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (Dünya hayatının menfaatından yararlanırsınız.) şeklinde olur.¹⁶²

Hûd sûresi 71. âyette geçen يَعْفُوبٌ kelimesindeki be (ب) harfini; İbn Âmir, Hamza ve Hafs meftûh (—)¹⁶³, diğer imamlar ise يَعْفُوبٌ şeklinde merfû' (—) okumuşlardır.¹⁶⁴ Kelimeyi meftûh (—) olarak okuyanlar, nasb mahallindeki بِإِسْحَاقَ kelimesinin mahalline atfen veyahut و من وراء

¹⁵⁶Ebû Zûr'a, *a.g.e.*, s. 320; Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 503-504; Râzî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 118; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c.V, s. 449.

¹⁵⁷Hasan el-Basrî de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 295. Zeyd b. Ali, İbn Ebî İshâk ve Harun da Hafs'a muvâfakat eder. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 35. Yine Harun'un rivâyetiye İbn Kesîr de bu kelimeyi nasb ile okumuştur. İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 325; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 35.

¹⁵⁸Dânî; *a.g.e.*, s. 121; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 35; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁵⁹Ebû Zûr'a, *a.g.e.*, s. 330; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 35.

¹⁶⁰Bakara 2/54.

¹⁶¹Râzî, *a.g.e.*, c. XVII, s. 71.

¹⁶²Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 35; Râzî, *a.g.e.*, c. XVII, s. 71; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 433.

¹⁶³Mutavvefî de aynı şekilde okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 308; Zeyd b. Ali de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 183.

¹⁶⁴Dânî; *a.g.e.*, s.125; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 183; Râzî, *a.g.e.*, c. XVIII, s. 26; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 465.

إسحاق ifadesinden sonra وهينا لها يعقوب (Ona Ya'kûb'u verdik.) şeklinde bir وهينا fiili takdir ederek mansûb (—) okumuşlardır. Söz konusu kırâata göre anlam” Biz İbrahim’in eşine İshâk’ı müjdeledik, İshâk’ın ardından da ona Ya’kûb’u verdik.” şeklinde olur. Kelimeyi يعقوب şeklinde merfû’ (—) okuyanlar ise; kelimeyi muahhar mübteda, و من وراء إسحاق و ifadesini de zarf olarak kelimenin mukaddem haberi şeklinde değerlendirmiş ve âyetin takdirinin “İshak’dan sonra da Ya’kûb doğmuştur veya mevcuttur.” şeklinde olduğunu düşünerek okumuşlardır.¹⁶⁵

2. Fiillerin Nasb ve Ref’ Okunuşları

Bakara sûresi 233. âyette geçen لا تُضَارَّ lafzını İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb لا تُضَارَّ ; Ebû Ca’fer لا تُضَارُّ ve diğer imamlar لا تُضَارَّ şeklinde okumuştur.¹⁶⁶ Kelimeyi لا تُضَارَّ şeklinde merfu’ okuyanlar, kendisinden önce geçen لا تُكَلِّفُ نَفْسٌ ifadesine uygun düşün diye merfu’ olarak kırâat etmişlerdir.¹⁶⁷ Ancak böyle merfu’ okuyanlar her iki fiili de haber olarak nehyetme anlamında değerlendirmişlerdir. Ancak sorulsa ki لا تُكَلِّفُ nefi’ anlamında; لا تُضَارُّ nehiy mânasında, her iki fiil de nehiy anlamında nasıl alınabilir? Cevap olarak: Allah’ın والمطَّلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ (Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç tane müddeti beklerler.)¹⁶⁸ ve لا تُظَلِّمُونَ وَلَا تُظَلَّمُونَ (...Ne zulme dersiniz ne de zulme uğrarsınız.)¹⁶⁹ âyetlerinde olduğu üzere, emir bazen haber lafzı üzere de gelir.¹⁷⁰ لا تُضَارُّ şeklinde mansûb olarak okuyan, nehiy mânasına alarak böyle okumuştur. Aslında fiil لا تُضَارُّ şeklindedir. Birinci râ (ر) ikincisine idğam edilmiş, ikincisi ictima-i sâkineynden dolayı fetha ile harekelenmiştir. Ya da râ (ر)’nın kesresi, kendinden önce bulunan elif (ل)’e uygunluğu dolayısıyla fetha ile harekelenmiştir.¹⁷¹ Râ (ر) harfini mansûb olarak okuyanların diğer bir delili de; İbn Mes’ûd ve İbn Abbâs’ın لا تُضَارُّ şeklindeki kırâatlarıdır. Ki bu kırâat fiilin, sadece nehy mânasına alınabileceğine işaret eder.¹⁷²

Âl-i İmrân sûresi 80. âyette geçen و لا يَأْمُرْكُمْ kelimesini Âsım, Hamza ve İbn Âmir, râ (ر)’nın fethası¹⁷³; diğer kırâat imamları ise, râ (ر)’nın ötresi ile

¹⁶⁵Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 347; Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 534-535; Zemahşerî, *a.g.e.*, c. II, s. 416; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 465; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 183.

¹⁶⁶Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 502.

¹⁶⁷Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 502.

¹⁶⁸Bakara 2/228.

¹⁶⁹Bakara 2/279.

¹⁷⁰Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 136; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. II, s. 333.

¹⁷¹el-Fârisî, *a.g.e.*, c. II, s. 334; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 502.

¹⁷²Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 136; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 502-503.

¹⁷³Halef, Ya’kûb, Hasan el-Basrî, el-Yezîdî ve A’meş de bu şekilde okur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 211; Ebû Amr, aslı üzere râ (ر)’yı merfu’ ve ihtilas ile okumuştur. İbn Mücahid, *a.g.e.*, 213; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 42.

okumuşlardır. ¹⁷⁴و لا يَأْمُرُكُمْ ifadesinin râ (ر) 'nın fethası ile bir önceki âyette geçen fiillerine atfen okunması, lafız açısından olmasa da anlam yönünden kendisinden öncesiyle tutarlı bir ilişkisi vardır. Çünkü fiilin fâili, daha önce zikredilen بشرٌ lafzıdır. Söz konusu kelimeyle Hz. Muhammed (s.a.v.) kastedilmiştir. Dolayısıyla anlam: Hz. Peygamber; Kureyş'i, meleklerle ibadet etmekten; Yahudi ve Hıristiyanları da, Hz. Üzeyir ve Hz. İsâ'ya ibadet etmekten nehyetmiştir. Zikredilen ifadenin merfu' okunuşunun sebebi; lafız ve anlam açısından kendinden önceki cümle ile alakası olmayıp; bir soruya verilen cevap niteliğinde bir cümle ve fâilin de Allah kabul edilmesidir. İbn Mes'ûd'un و لن يَأْمُرُكُمْ (Ve size asla emretmez.) şeklindeki kırâatı da; anılan ifadenin kendisinden öncesiyle alakası olmadığına delil olarak gösterilmektedir.¹⁷⁵

Mâide sûresi 47. âyette geçen وَلْيُحْكَمْ kelimesini Hamza lâm (ل) 'ın esresi (ـِ) ve mîm (م) harfinin üstünü (ـُ) ¹⁷⁶; diğer kırâat imamları, emr-i gâib olarak hem lâm (ل) 'ın, hem de mîm (م) harfinin sükûnu (ـْ) ile okumuşlardır.¹⁷⁷ Söz konusu fiili; lâm (ل) 'ın esresi (ـِ) ve mîm (م) harfinin üstünü (ـُ) ile okuyan, bu kırâatı, 46. âyette geçen أُنزِلَ الْإِنْجِيلَ (O'na İncil'i verdik.) ifadesine bağlayıp, fiilin başındaki lâm (ل) 'dan sonra da nasbeden كَيِّ lafzı ilavesiyle أُنزِلَ الْإِنْجِيلَ لَكِي بِحُكْمِ أَهْلِ الْإِنْجِيلِ (O'na Hz. İsa'ya İncil'i, onun içinde indirdiği ile hükümsin diye verdik.) takdirinde okumuştur.¹⁷⁸ Bu kırâatın bir benzeri olarak şu âyet gösterilebilir: إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَىٰكَ اللَّهُ..... ¹⁷⁹(Ey Muhammed) İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği şekilde hükmetmen için bu kitabı sana gerçeğin ta kendisi olarak biz indirdik.)¹⁸⁰ Söz konusu fiili emr-i gâib olarak hem lâm (ل) 'ın, hem de mîm (م) harfinin sükûnu (ـْ) ile okuyanların delili; أُنْزِلَ الْكِتَابَ (Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet.) âyetidir.¹⁸¹ Zikredilen âyetle Allah, Hz. Peygamber'e emrettiği gibi, İncil ehline, incil'de indirdiği ile hükmetmeyi emretmiştir. Dolayısıyla emir ile başlama da, yeni bir cümle gerektirir. Ve bu kırâat, cumhurun üzerinde ittifak etmesi sebebiyle tercih edilen kırâat olmuştur.¹⁸²

¹⁷⁴Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 211; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 233-234; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁷⁵Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 350-351; Râzî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 113; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 233-234.

¹⁷⁶A'meş de böyle okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 238. Hamza'nın kırâatı için bkz. Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁷⁷Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 280; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 238; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁷⁸Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 280.

¹⁷⁹Nisâ 4/105.

¹⁸⁰Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 410; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. II, s. 227-228.

¹⁸¹Mâide 5/49.

¹⁸²Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 411; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. II, s. 228.

Yûnus sûresi 61. âyette geçen *و لا أصغرَ.....و لا أكبرَ* ifadelerini Hamza, kendisinden önce bulunan *مِنْقَالٍ* kelimesinin mahalline atfen ötreli ...*ولا أكبرَ* şeklinde¹⁸³; diğer imamlar ise bu kelimeleri mansûb (—) olarak okumuşlardır.¹⁸⁴ Söz konusu kelimeleri merfû' okuyanlar; *يُغْرَبُ* fiilinin fâili olan *مِنْقَالٍ* kelimesinin mahalline atfen merfû' (—) okumuşlardır. Bundan dolayı *مِنْ* harf-i cerri zâiddir.¹⁸⁵ Bahsi geçen kelimeleri mansûb (—) okuyanlar ise; *مِن مِّنْقَالٍ* kelimesinin lafzına atfen bu şekilde okumuşlardır. Çünkü gayr-i munsarif olan kelimeler cer ve tenvin almazlar. Aynı zamanda bu kelimeler, fiil vezninde ve sıfat-ı müsebbehedirler.¹⁸⁶ Zeccac ise; değinilen kırâatları şöyle izah etmiştir:” Zikredilen kelimelerin mansûb okunmasının sebebi; cinsinden hükmünü nefyeden lâ (لا) edatının bulunmasıdır. Merfû okunmasının sebebi ise; bahsi geçen kelimelerin mübteda; *مبين في كتاب مبين* ifadesinin de haber olmasıdır.”¹⁸⁷

Şuarâ sûresi 13. âyette geçen *ولا ينطقُ يضيئُ* ifadelerindeki kaf (ق) harflerini cumhur ötre ile okurken¹⁸⁸; Ya'kûb meftûh¹⁸⁹ olarak okumuştur.¹⁹⁰

Yukarıda belirtilen fiillerdeki kaf (ق) harflerini ötre okuyanlar; kendisinden önceki *إن* kelimesinin haberi olan *أخافُ* üzerine atfederek veya müste'nef bir cümle olarak okumuşlardır. Mansûb okuyanlar ise; *أن يكذبون* ifadesine atfen okumuşlardır. Dolayısıyla anlam” Ben onların beni yalanlamalarından, böylece de göğsümün daralmasından ve dilimin tutukluk yapmasından endişe ediyorum.” şeklinde olur. Bu iki kırâat arasındaki fark şudur: Ötreli okuyuş, Hz. Mûsâ'nın Hz. Harun'un gönderilmesini istemesi hususunda, üç farklı sebebi ifade eder. Üstün hareke ile okuyuş ise; tek bir sebebi ifade eder ki, o da bu üç şeyden “korkma”dır.¹⁹¹

Yâsîn sûresi 5. âyette geçen *تنزيلٌ* lafzı mef'ûl-u mutlak olarak, lâm (ل) harfinin fethası ile okunurken¹⁹²; mübtedası mahzûf haber olmak üzere lâm (ل) harfinin ötresi¹⁹³ ile de okunmuştur.

¹⁸³ Ya'kûb, Halef, Hasan el-Basrî ve A'meş de böyle okumuşlardır. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁸⁴ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 79; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 238; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁸⁵ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 79.

¹⁸⁶ Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 521; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 334.

¹⁸⁷ Zeccâc, *a.g.e.*, c. III, s. 26; Râzî, *a.g.e.*, c. XVII, s. 124-125; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 79-80.

¹⁸⁸ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VIII, s. 143; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 402; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁸⁹ A'rec, Talha, İsâ, Zeyd b. Ali ve Ebû Hayve de Ya'kûb'a muvafakat etmişlerdir. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VIII, s. 143.

¹⁹⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VIII, s. 143; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 402; Pâlûvî, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁹¹ Zemahşeri, *a.g.e.*, c. III, s. 351; Râzî, *a.g.e.*, c. XXIV, s. 122-123; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VIII, s. 143

¹⁹² İbn Âmir, Hafs, Hamza, Kisâi, Halef ve A'meş'in de kırâatlarıdır. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IX, s. 48-49; Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 214; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 443

¹⁹³ İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, Ebû Bekîr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kırâatlarıdır. Pâlûvî,

Âyet, yukarıda zikrettiğimiz kırâatlar çerçevesinde birtakım takdirlerle ve önceki ve sonraki âyetlerle ilişkilendirilerek anlandırılmıştır. Mansûb okuyanların kırâatına göre şu iki izah yapılabilir: 1) Zikredilen kelime, zihnen takdir edilen mef'ûl-u mutlaktır. Söz konusu kırâata göre Allah sanki, “ Uyarman için, Kur'ân'ı, Aziz ve Rahim'in tenzili olarak indirdi.” diye buyurmuştur. Belirtilen kırâata göre takdir: “Allah, Kur'ân'ı ya da Kitâb-ı Hakîm'i indirdi.” şeklindedir.¹⁹⁴ 2) Bu kırâat, takdir edilen أُغْنِي (Kastediyorum) fiilinin mef'ûlûdür. Şu kırâata göre sanki: Hakîm olan Kur'ân'a yemin ederim, Aziz ve Rahim'in tenzili olan Kitabı kastediyorum ki, sen peygamberlerdensin ve bu Kitap, uyarman için indirilmiştir.”¹⁹⁵ denilmiştir.

Söz konusu kelime, mahzûf mübtedanın haberi olarak merfu' olarak da okunmuştur. Bu kırâata göre takdir, الْفُرْآنُ تَنْزِيلُ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ “Kur'ân, uyarman için, Azîz ve Rahîm Allah'ın indirdiği kitaptır.” şeklindedir. Değinilen kırâata göre başka bir takdir : تَنْزِيلٌ kelimesi mübtedâ, لِتُنْذِرَ (uyarman için) ifadesinin de bunun haberi olmasıdır. Buna göre anlam: “Azîz ve Rahim'in tenzili ile uyarman içindir.” şeklinde olabilmektedir.¹⁹⁶

Mü'min sûresi 37. âyette geçen فَاطَّلِعْ lafzındaki ayn (ع) harfini Hafs mansûb olarak okurken¹⁹⁷; diğer imamlar ise, فَاطَّلِعْ şeklinde merfu' olarak okumuştur.¹⁹⁸

Söz konusu fiili meftûh olarak okuyan; 36. âyette geçen ve temennî anlamına gelen لَعَلِي “Umulur ki ben” kelimesinin cevabı olarak, fe (ف) harfinden sonra geldiği düşüncesiyle okumuştur. Zikredilen kırâata göre anlam: ”Eğer ulaşırsam muttali olurum.” şeklinde olur. Bu şuna benzer: “Eğer suya düşersen yüzersin.” İfadesinde olduğu gibidir. Merfu' okunduğunda ise anlam: “Suya düşmezsin ki yüzersin.”¹⁹⁹ ifadesindeki gibi olur. Bu âyetle, ulaşılmaması imkânsız olan bir hususa işaret edilmiştir.

Ebû Hayyân, fe (ف) harfinden sonra fiilin, لَعَلِي kelimesinin cevabı olarak nasb ile okunması, Basralıların kabul etmemesine rağmen; Kûfelilerin görüşü olduğu, hatta Asım'ın أَوْ يَذْكُرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرِي ve لَعَلَّ يَرْكَبِي âyetlerinde-

a.g.e., s. 114.

¹⁹⁴Râzî, a.g.e., c. XXVI, s. 42

¹⁹⁵Ferrâ, a.g.e., c. II, s. 272; Taberî, a.g.e., c. XXII, s. 149; Zemahşeri, a.g.e., c. III, s. 642; Râzî, a.g.e., c. XXVI, s. 42; Ebû Hayyân, a.g.e., c. IX, s. 48-49; Kurtubî, a.g.e., c. XV, s. 6.

¹⁹⁶Ferrâ, a.g.e., c. II, s. 272; Taberî, a.g.e., c. XXII, s. 149; Begavî, a.g.e., c. IV, s. 5; Zemahşeri, a.g.e., c. III, s. 642; Ebû Hayyân, a.g.e., c. IX, s. 48-49; Râzî, a.g.e., c. XXVI, s. 42; Kurtubî, a.g.e., c. XV, s. 6; Beydavî, a.g.e., c. II, s. 865.

¹⁹⁷A' rec, Ebû Hayyân, Zeyd b. Ali, Za'ferânî ve İbn Miksem de Hafs'a muvafakat ederler. Ebû Hayyân, a.g.e., c. IX, s. 143.

¹⁹⁸Dânî, a.g.e., s. 19; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., c. II, s. 365; Palûvî, a.g.e., 120.

¹⁹⁹Ebû Zür'a, a.g.e., s. 631; Mekî, a.g.e., c. II, s. 244.

ki ²⁰⁰ فَتَنْفَعُهُ ifadesini لعله kelimesinin cevabı olarak böyle nasb ile okuduğunu ve bu kırâata delil getirdiğini söylemiştir.²⁰¹ فَتَنْفَعُهُ şeklinde merfu' okuyanlar ise, kendisinden önceki أَوْ يَذْكُرُ ifadesine atfen okumuşlardır ki buna göre takdir, لعله فَتَنْفَعُهُ الذكري şeklinde olur.

Merfu' kırâata göre ise; bir önceki âyette geçen أُلْبَغُ ifadesine atfen okumuşlardır. Zikredilen kırâata göre anlam "Umulur ki ulaşırım, umulur ki muttali olurum." şeklinde olur. Bu aynen, لعله يَرْكَبُ أَوْ يَذْكُرُ (Abese 3,4) âyetlerinin, لعله يَرْكَبُ لعله يَذْكُرُ yani, لعله يَذْكُرُ لعله يَرْكَبُ (Belki o temizlenecek. Belki o öğüt alacak.) şeklinde okuması gibidir.²⁰²

Şûrâ sûresi 35.âyette geçen و يعلمُ fiilini Nâfi ve İbn Âmir, yeni başlayan bir cümle olarak يعلمُ و şeklinde merfu' (—)²⁰³; diğer imamlar da mansûb (—) olarak okumuşlardır.²⁰⁴

Merfu' olarak okuyanlar; söz konusu fiilin öncesindeki ifadenin şart ve ceza cümlesi olarak tamam olmasından dolayı; yeni bir cümleyle başlamanın câiz oluşunu göz önünde bulundurmuşlardır.

Nasb ile okuyanlar ise; mahzûf bir illete atfedilmesini illet olarak göstermişlerdir. Bahsi geçen kırâata göre takdir: "لَيَنْتَقِمَ مِنْهُمْ وَيَعْلَمُ....." (Allah, onlardan intikam alsın ve onlar da şunu bilsinler diye.....) şeklinde olur. و شَهِدَ اللهُ أَنَّ الدِّينَ عِنْدَ لَنْجَعُهُ أَيُّهُ لِلنَّاسِ وَ رَحْمَةٌ مِّنَا (bilsinler diye...) şeklinde okuması gibidir. Dolayısıyla bu kırâatın takdiri: "لأن يعلم...." (bilsinler diye...) şeklindedir.²⁰⁶

3. Elif-Nûn Maddesinin Fetha ve Kesre ile Okunması

Âl-i İmran sûresi 19. âyette geçen إِنَّ kelimesindeki hemzeyi (ء) bütün imamlar kesre ile; Kisâi ise, fetha ile okumuştur.²⁰⁷ Söz konusu lafzın hemzesini (ء) fetha ile okuyan imamların delili bir görüşe göre; أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Allah katında dinin İslam olduğuna Allah şahadet etmiştir(bildirmiştir).)²⁰⁸ Zemahşerî de şu şekilde açıklamıştır: Allah'ın bir olması, gerçek dinin İslam olmasını gerektirir. İslam dini, tevhid ve adalet dinidir.

²⁰⁰ Abese 80/ 3-4.

²⁰¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IX, s. 258.

²⁰² Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 631; Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 244; Râzî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 67.

²⁰³ Ebû Ca'fer, A'rec, Şeybe, Zeyd b. Ali de merfu' okumuşlardır. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IX, s. 341.

²⁰⁴ Dâni, *a.g.e.*, s.195; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IX, s. 341.

²⁰⁵ Meryem 19/21.

²⁰⁶ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 643; Zemahşeri, *a.g.e.*, c. IV, s. 138; Râzî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 176; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IX, s. 341.

²⁰⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 67; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 205; Palûvî, *a.g.e.*, s. 40. Ayrıca İbn Abbâs, Muhammed b. İsâ el-İsbehânî de Kisâi'ye muvafakat etmişlerdir. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 67.

²⁰⁸ Vâhidî, *el-Vesît*, c. I, s. 422; ; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 67-68.

Aynı zamanda İslam dini Allah'ın vahdaniyetini de kapsayacak şekilde izah edilmiştir.²⁰⁹

اِنَّ şeklinde kesre ile okuyanlar ise; bunu yeni bir cümle kabul etmişlerdir. Çünkü önceki cümle الْحَكِيمِ kelimesinde sona ermiştir. Bu kırâat; methetmede, te'yid ve te'kid de daha belîğ olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kendisinden önce sözün tamam olması ve çoğunluk imamların kırâatı olması sebebiyle, hemzenin kesresiyle okunması tercih edilmiştir.²¹⁰

Nâfi', En'âm sûresi 54. âyette geçen اِنَّهُ lafzındaki hemzeyi (ء) fetha ile; اِنَّهُ kelimesindeki hemzeyi فَاِنَّهُ şeklinde kesre ile²¹¹ okurken; İbn Âmir ve Asım her ikisini de fetha ile²¹²; diğer imamlar ise, her iki kelimedeki hemzeyi de kesre ile²¹³ okumuşlardır. Zikredilen kelimelerde mevcut olan hemzeyi fetha ile okuyanlar; bunlardan önce geçen “rahmet” kelimesinin beyanı için ya da bu kelimedden bedel olduğu için yukarıda zikredilen kırâatı tercih etmişlerdir. Bu takdire göre sanki; كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَيَّ نَفْسَهُ أَنَّهُ مِنْ عَمَلٍ (İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapar da... diye yazdı.) denilmektedir. İkinci hemzeyi yine fetha ile okuyan, birinciden bedel kılınmasından dolayı tercih etmiştir. Bu;²¹⁴ اَبْعَدُكُمْ اَنْكُمْ اِذَا مِثْمٌ و كُنْتُمْ تَرَابًا و عَظَمًا اَنْكُمْ مُخْرَجُونَ²¹⁵ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّهُ مِنْ يَحْدَدِ اللهُ و رَسُوْلُهُ فَاَنْ لَه نَارَ جَهَنَّمَ²¹⁷ ve عَلَيْهِ اَنَّهُ مِنْ تَوْلَاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ²¹⁶ âyetlerinden olduğu gibidir.²¹⁸ Bir başka görüşe göre; ilkini fethalı okuyanlar, rahmet kelimesinden bedel yapmışlardır. İkincisini fethalı okuyanlar ise; ya kendisinden önce geçmiş bir haber takdir etmişlerdir. Dolayısıyla takdir; فَله اَنَّهُ غَفُوْرٌ (Allah'ın bağışlaması onun içindir.) şeklinde olur. Ve yahut da bu ifadenin haber olacağı bir mübteda takdir etmişlerdir. Dolayısıyla takdir: فَاَمْرُهُ غُفْرَانُ رَبِّه لَه (Onun işi, Rabbinin bağışlamasının ona ait olmasıdır.) şeklinde olur.²¹⁹

Her iki hemzeyi kesre ile okuyanların sebebini Râzî şu şekilde izah etmektedir: “Allah; “Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı” buyurunca, bu söz sona erdi. Daha sonra yeni bir cümleye başlayıp, “İçinizden kim bilme-

²⁰⁹Zemahşeri, *a.g.e.*, c. I, s. 304; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 67.

²¹⁰Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 338; Vâhidî, *a.g.e.*, c. I, s. 422; Râzî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 5; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 67.

²¹¹Ebû Ca'fer de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 248.

²¹²İmam-ı Ya'kûb, Hasan el-Basrî ve eş-Şenebûz da bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 248.

²¹³İbn Mücahid, *a.g.e.*, 258; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, 528; Palûvî, *a.g.e.*, 54.

²¹⁴Mü'minûn 23/35.

²¹⁵Mü'minûn 23/35.

²¹⁶Hacc 22/4.

²¹⁷Tevbe 9/63.

²¹⁸Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 528; Râzî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 5.

²¹⁹Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 433.

yerek bir fenalık yapıp da sonra hemen akabinde tövbe etmiş ve kendine çeki düzen vermiş ise, şüphesiz ki O, (Allah) çok bağışlayan ve merhametli olandır.” buyurmuştur. Böylece şart cümlesinin cevabının başına fe (ف) harfi gelmiş oldu. Yine burada ikinci hemze de esre harekeli olmuştur. Çünkü buradaki اِن isim cümlesinin başına gelmiştir. Sanki bununla فهو غفور رحيم (O, Allah,) günahları bağışlayan ve merhametlidir.) denilmiş olur. Birincisini fetha; ikincisini kesre ile okuyanlar; birincisini “rahmet” kelimesinden bedel; ikincisini de müste’nef yani yeni bir cümle kabul ederek okumuşlardır.²²⁰

En’âm sûresi 109. âyette geçen أنها lafzını, İbn Kesîr ve Ebû Amr, müste’nef bir cümle olmak üzere, hemzenin kesresi ile إنها şeklinde; diğer imamlar ise, hemzenin fethasıyla okumuşlardır.²²¹

Söz konusu kelimedede mevcut olan hemzeyi meksûr (—) olarak okuyanlar, yeni bir cümle başlangıcı telakkisiyle hareket etmişlerdir. Böylece cümle; müşriklerin kalbine mühür vurulduğundan, bütün âyetler gelse de iman etmeyeceklerinden bahsetmektedir. Zaten bundan sonraki iki âyette (110. ve 111. âyetler) Allah, bunların kesin olarak inanmayacaklarını bildirmektedir.²²² Fetha ile okuyanlar ise; لَعَلَّ (muhtemelen) anlamında kullanmışlardır. Nitekim müellif; bu ifadenin Übeyy’in mushafında; وما أدرأكم لعلها إذا جاءت لا يؤمنون şeklinde yer aldığını belirtmiştir.²²³ Zemahşeri, kelimenin لَعَلَّ anlamına geldiğini İmru’l-Kays’ın şu şiirinden istişhad ederek destekler:

عوجاً علي الطلل المحيل لأننا نبيكي الديار كما بكي ابن خدام

(Arkadaşlar! İstikametinizi yılanmış konak kalıntılarına doğru çevirin. Çünkü –sevgilinin- konak yerlerine ağlayacağız; tıpkı İbn Hizâm’ın ağlamış olduğu gibi.)²²⁴

Fetha ile okunmasına dâir başka bir görüş de şöyle ifade edilmektedir: Değinen kirâata göre لا olumsuzluk edatı zâid kabul edilmiştir. Nitekim Allah’ın ما منعك أن لا تسجد (Seni, secde etmekten alıkoyan nedir?)²²⁵ ve و حرام و قرية أهلكتها أنهم لا يرجعون (Kendilerini helâk ettiğimiz bir memleketin dönmesi hakikaten imkansızdır.)²²⁶ âyetlerinde de böyledir. Buradan hareketle âyetin takdiri: “و ما يُشعركم أنها إذا جاءت يؤمنون” (O âyetler geldiği zaman, onların inanacaklarını nereden biliyorsunuz...)” yani, (O âyetler gelse dahi, onlar iman etmezler.)” şeklinde olur.²²⁷

²²⁰ Râzî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 5.

²²¹ İbn Mücahid, *a.g.e.*, 265; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 614; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 255-256; Palûvî, *a.g.e.*, 56.

²²² Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 265; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 614.

²²³ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 614- 615.

²²⁴ Zemahşeri, *a.g.e.*, c. II, s. 118; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 614-615.

²²⁵ A’râf 7/ 12.

²²⁶ Enbiyâ 21/95.

²²⁷ Râzî, *a.g.e.*, c. XIII, 145; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. III, s. 380-381.

A'râf sûresi 81. âyette geçen اِنَّكُمْ Nâfi' ve Hafs, hemzenin kesresi ile ve haber olmak üzere اِنَّكُمْ şeklinde²²⁸; diğer imamlar ise, başına bir soru hemzesi getirerek اِنَّكُمْ şeklinde; İbn Kesîr, elif getirmeksizin ikinci hemzeyi teshîl ile اَهْنَكُمْ şeklinde²²⁹; Ebû Amr ise bir elif getirerek اَهْنَكُمْ şeklinde diğer imamlar ise, elif getirmeksizin her iki hemzeyi de tahkîk ile اِنَّكُمْ şeklinde²³⁰ okumuşlardır.²³¹

Söz konusu kelimenin başına soru hemzesi getirerek okuyan kırâata göre bu istifham istifham-i inkârî olur. Zîra Allah Teâlâ, اَتَاتُونَ الْفَاجِشَةَ (Hayâsızlık yaparsınız öyle mi? (yapmayınız).)²³² buyurmuştur. Dolayısıyla bu ifadeden sonra gelen ve اِنَّكُمْ kelimesiyle başlayan cümleyi tam bir cümle görmüş ve bunun bir ikinci cümle olarak bu çirkin işi yapanların azarlanmasını ve açıklanmasını te'yîd ve te'kîd için kırâata istifham hemzesi ile başlamıştır. Sonuç olarak; ifadenin başına soru hemzesi getirerek başlayan, her iki cümleyi de müstakîl iki ayrı cümle olarak kabul etmiştir.²³³

Enfâl sûresi 19. âyette geçen اِنَّ... kelimesini; Nâfi', İbn Âmir ve Hafs hemzenin fethası ile²³⁴; diğer imamlar da müste'nef (yeni başlayan cümle) bir cümle olarak hemzenin kesresi ile اِنَّ... şeklinde okumuşlardır.²³⁵ Zikredilen kelimedeki hemzeyi fetha ile okuyanlar, başına bir sebep bildiren bir lâm (ل) takdir edip ve kendisinden önce zikredilen 14. âyetteki اِنَّ... و أن... ve 18. âyetteki اِنَّ... وأن الله موهنٌ... للكافرين ve 18. âyetteki اِنَّ... وأن الله موهنٌ... ifade gibi olur.²³⁶ Hemzeyi kesre ile okuyanlar ise; bunu müste'nef ve mübteda bir cümle olarak okumuşlardır.²³⁷

Burada şu hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Bütün bu izahlar; müfessirlerin kırâatları nahiv açısından değerlendirmeleridir. Başka bir ifadeyle bunlar; nahiv açısından bir izah tarzıdır. Yoksa kırâat, sonrakilerin, kendilerinden önce gelenlere tâbi olduğu ve nasıl öğrendiler ise, o şekilde okuyup sonraki nesillere aktarmaları gereken bir sünnettir. Netice olarak kırâat tevkîfidir, ictihâdî değildir.²³⁸ Dolayısıyla imamların bu okumaları kendilerinden öncekilerin okuyuşlarına muvafakattan başka bir şey değil-

²²⁸ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 100. Ebû Ca'fer de böyle okumuştur. Palûvî, *a.g.e.*, 60.

²²⁹ Ruveys de bu şekilde okur. Palûvî, *a.g.e.*, 60.

²³⁰ Hişam için iki vecih vardır. 1) Her ikisini tahkîk 2) Elif getirip med ile tahkîk اِنَّكُمْ şeklinde. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 269.

²³¹ Dâni, *a.g.e.*, s. 111; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 168.

²³² A'râf 7/ 80.

²³³ Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 468; Râzî, *a.g.e.*, c. XIV, s. 168; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 100.

²³⁴ Ebû Ca'fer de bu imamlara muvafakat eder. Palûvî, *a.g.e.*, s. 63.

²³⁵ İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 305; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 298; Palûvî, *a.g.e.*, s. 63.

²³⁶ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 310.

²³⁷ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 310; Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 491.

²³⁸ İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 52

dir. Başlangıçtan son asra kadar, tespit edilen veya edilemeyen ve ictihâdî olan bütün nahiv kaiedeleri; tevkifî olan kırâatlara uygun düşer ve onları te'yid eder. Kesinlikle mütevâtîr kırâatlarla çelişmez. Tenkid edenler de, sahîh diye nitelenen bu kırâatların nahiv kurallarına uymadığından değil; tespit edip bilebildikleri kurallara kıyasla onları tenkid etmişlerdir.²³⁹

Yûnus sûresi 4. âyette geçen *إنه* kelimesini, Ebû Ca'fer kesre ile²⁴⁰, diğer imamlar ise fetha ile okumuşlardır.²⁴¹ Kesre ile okuyanlar; bu kelimeyi yeni bir cümle başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Fetha ile okuyanlar ise; bu kelimenin başına sebep bildiren lâm (ل) takdir ederek *لأنه* şeklinde veya bu cümleyi *وعد* fiilinin *mef'ûlü bihi* kabul ederek okumuşlardır.²⁴²

Mü'minûn sûresi 111. âyette geçen *أنهم* lafzındaki hemzeyi Hamza ve Kisâî, kesre ile okurken²⁴³; diğer imamlar fetha ile okumuşlardır.²⁴⁴ Hemzeyi kesre ile okuyanlar, müste'nef yani yeni başlayan bir cümle olmasından dolayı bu şekilde kırâat etmişlerdir. Çünkü âyet *بما صدروا* ifadesiyle tamamlanmış ve bundan sonra yeni bir cümle başlamıştır. Buna göre anlam: “Onlar şüphesiz, sabırlarından dolayı umduklarına ulaşmış, en güzel mükâfâta hak kazandılar.” şeklinde olur.²⁴⁵

Hemzeyi fetha ile okuyanlar ise; *جَزَيْتُهُمْ* (onları mükâfatlandırdım.) fiilinin ikinci *mef'ûlü* olması veya *لأنهم* gibi mukadder bir harf-i cerden dolayı hemzeyi fetha ile okumuşlardır. Bu takdire göre anlam: ” Onlara hak ettikleri mükâfâtı verdim ve onları cennetle ödüllendirdim. Çünkü onlar, isteklerine ulaşanların tâ kendileridir.” şeklindedir.²⁴⁶

جزا fiilinin iki *mef'ûlü* (nesne) alacağı düşüncesiyle hemzeyi fetha ile okuyanların delili: *حريرا* ve *جزاهم بما صدروا الجنة* ve *حريرا* âyetidir.²⁴⁷ Dolayısıyla bu kırâata göre *أنهم* ifadesi, bu fiilin ikinci *mef'ûlüdür*.²⁴⁸

²³⁹ Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 231.

²⁴⁰ A'meş ve Sehl b. Şu'ây b. da bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 12; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 293.

²⁴¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 12; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 293; Palûvî, *a.g.e.*, s. 63.

²⁴² Zemaşeri, *a.g.e.*, c. II, s. 348; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 12-13.

²⁴³ Zeyd b. Ali ve Harice'nin rivayetiyle Nâfi de kesre ile okumuştur. İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 449; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VII, s. 587.

²⁴⁴ İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 449; Dâni, *a.g.e.*, s. 160; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VII, s. 588; Palûvî, *a.g.e.*, s. 98.

²⁴⁵ Zemaşeri, *a.g.e.*, c. III, s. 265; Râzî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 126; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VII, s. 588.

²⁴⁶ Zemaşeri, *a.g.e.*, c. II, s. 265; Râzî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 126; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VII, s. 589.

²⁴⁷ İnsan 76/12.

²⁴⁸ Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 132 ; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 492.

4. Kelimelerin İsim ve Fiil Kalıplarına Göre Okunması

En'âm sûresi 96. âyette geçen جَعَلَ kelimesini Asım, Kisâî ve Hamza bu şekliyle okurken;²⁴⁹ diğer imamlar ism-i fâil olarak جَاعِلٌ şeklinde okumuşlardır.²⁵⁰

Söz konusu fiili ism-i fâil kalıbıyla جَاعِلٌ اللَّيْلِ şeklinde okuyan kırâatın delili; âyette bu kelimedden önce geçen فَالِقَ لِّلصَّبَاحِ ve فَالِقَ الْحَبِّ ifadelerinin de ism-i fâil kalıbı ile gelmiş olmalarıdır. جَاعِلٌ lafzı da ism-i fâildir. Dolayısıyla ma'tufun, ma'tufun aleyhe benzemesi gerektiği görüşündedirler.²⁵¹

Kelimeyi mazi fiil kalıbıyla جَعَلَ şeklinde okuyan kırâatın delili ise; âyette geçen şems ve kamer (güneş ve ay) kelimelerinin mansûb olmalarıdır. Dolayısıyla bunları nasb eden bir sebebin bulunması gerekir. Bu âmil de, جَاعِلُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ حُسْبَانًا (Güneşi ve ayı, bir hesap üzere yaratan) anlamında olmak üzere, جَعَلَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ takdirinin yapılmasıdır.²⁵² Ebû Zür'a da kelimeyi mazi fiil kalıbıyla okuyanların bundan sonra gelen 97, 98 ve 99. âyetlerdeki mazi fiillere uygunluk sağladığını ve onlara nispetle bu şekilde kırâat ettiklerini zikretmiştir.²⁵³

Hûd sûresi 46. âyette إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ... ifâdesini Kisâî, mazi fiil olarak mîm (م) harfinin kesresi (ـِ) ve lâm (ل) harfinin fethası (ـَ), غَيْرٌ kelimesini ise mef'ûl olarak mansûb (ـِ) ... إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ... (Şüphesiz senin oğlun, uygun olmayan bir işi yaptı.) şeklinde²⁵⁴; diğer imamlar ise her iki kelimeyi merfû ve tenvinli olarak ... إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ... biçiminde okumuşlardır.²⁵⁵

Söz konusu iki kelimeyi merfû ve tenvinli okuyanların kırâatına göre İbnî lafzındaki zamir, Nûh (a.s.)'ın إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي şeklinde başlayan isteğine râcidir. Dolayısıyla anlam “Bu istek uygun bir istek değildir.” şeklinde olur. Çünkü Allah, inkâr edenlerden hiçbirini affetmeyeceğini bildirdikten sonra; Hz. Nûh'un kendi oğlu bile olsa inkâr eden bir kimse için af talep etmesi doğru bir davranış veya istek değildir. Nitekim bunun farkına varan Hz. Nûh daha sonraki âyette Allah'tan bağışlanma dilemiştir.²⁵⁶

²⁴⁹ İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 263; A'meş de bu imamlara muvafakat eder. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 254; Halefû'l-'Aşir de bu şekilde okumuştur. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 254; Palûvî, *a.g.e.*, s. 55-56; Ebû Hayyân bu imamların isimlerini zikretmeden قَرَأَ الْكُوفِيُّونَ şeklinde rivâyet etmiştir. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 593.

²⁵⁰ İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 263; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 254; Palûvî, *a.g.e.*, s. 56; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 593.

²⁵¹ Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 442; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 262.

²⁵² Zemaşşeri, *a.g.e.*, c. II, s. 112; Razî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 99; Beydavî, *a.g.e.*, c. I, s. 313-314; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 594.

²⁵³ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 262.

²⁵⁴ Hz. Ali, Enes, İbn Abbas ve Hz. Ayşe de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 162. Ya'kûb da bu şekilde okumuştur. Palûvî, *a.g.e.*, s. 70.

²⁵⁵ İbn Mücahid, *a.g.e.*, s. 334; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 162; Palûvî, *a.g.e.*, s. 70.

²⁵⁶ Zemaşşeri, *a.g.e.*, c. II, s. 407; Razî, *a.g.e.*, c. XVIII, s. 3; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI,

Yukarıda bahsi geçen ifadeyi *إِنَّ ابْنَكَ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ* şeklinde okuyan, *إِنَّ* lafzında geçen zamiri Nûh (a.s.)'in oğluna irca' edip ardından gelen fiil ile de ondan haber vermiştir. *غَيْرٌ* kelimesini de, mahzûf masdarın sıfatı kılarak fethalı okumuştur. Buna göre takdir: *إِنَّ ابْنَكَ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ* (Şüphesiz ki; senin oğlun uygun olmayan bir iş yapmıştır.) şeklinde olur. Bu şekilde fiil kalıbıyla okunmasının delili: “Hz. Ayşe ve Ümmü Seleme'nin; Hz. Peygamber, bu ifadeyi, *عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ* şeklinde okudu.” şeklindeki rivâyetleridir.²⁵⁷

Beled sûresi 13. ve 14. âyette *فَكَرَّ رَقَبَةً* ifadesi, *فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ* cümlesinden bedel olmak üzere, her iki kelime de mazi fiil kalıbında *أَوْ رَقَبَةً* *فَكَرَّ رَقَبَةً* şeklinde okunmuştur.²⁵⁸ Her iki kelimenin mazi fiil kalıbında okunması halinde 12. âyet, i'tiraziyye cümlesi olmaktadır. Buna göre takdirin *فَلَا فَكَرَّ رَقَبَةً* şeklinde olduğu rivâyet edilmiştir. Ferra'; Allah'ın 17. âyetteki *ثُمَّ كَانَ* ifadesinden ötürü, bu iki kelimenin fiil olarak okunması, sahih olan Arapçaya daha uygun olduğunu belirtir. Çünkü *فَكَرَّ* ve *أَطْعَمَ* kelimeleri fiildir. Beled 17. âyetteki *كَانَ* lafzı da fiildir. Dolayısıyla buna atfedilenin de fiil olması gerekir. Fakat Beled 17. âyetteki *كَانَ* kelimesi, *ثُمَّ إِنَّ كَانَ* şeklinde okunmuş olsaydı, buna göre bu anlatım, isim cümlesinin diğer bir isim cümlesine atfedileceği için, merfû olarak *فَكَرَّ رَقَبَةً* okunuşuna uygun olurdu.²⁵⁹

Yukarıda zikredilen ifadeyi, mahzûf mübtedânın haberi ve ismi şeklinde merfû ve muzaf şeklinde okuyanlar ise, *مَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ* ifadesinin tefsiri olarak okumuşlardır.²⁶⁰ Çünkü *العقبة* lafzının ne olduğunu *أَطْعَمَ* *فَكَرَّ رَقَبَةً* ifadesi açıklamaktadır. Bunun örnekleri; Kârîâ 10 ve 11; Hümeze 5 ve 6. âyetleridir.²⁶¹

s. 162. İlginçtir ki; Râzî bu kırâatı mütevâtîr olarak nitelendirmektedir. Râzî, *a.g.e.*, c. XVIII, s. 3. Mehmet Adıgüzel, Râzî'nin bu kırâatı mütevâtîr olarak nitelendirmesinin sebebinin şu şekilde açıklamaktadır: “Râzî, bu kırâatı, çoğunluğun kırâatı olduğu için “ mütevâtîr “ olarak nitelendirmiştir. Yoksa Kisâî'nin kırâatının mütevâtîr olmadığı anlamına gelmez. Muhtemeldir ki Râzî, fiil olarak okunan kırâat gibi, isim olarak okunan bu kırâatın da Peygamberimizden sâbit olmuş sahih bir okuyuş biçimi olduğunu vurgulamak için bu ifadeyi kullanmıştır.” Adıgüzel; *a.g.e.*, s. 234. Mehmet Adıgüzel'in bu açıklaması; Ebu'l-Hayyân'ın sahih veya mütevâtîr kırâatlar hakkındaki görüşlerine de uygunluk arz etmektedir. Bkz. Müellifin sahih (mütevâtîr) kırâatlar hakkındaki görüşü s.107.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 294, 322; Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 531; Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 341; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. VI, s. 162.

²⁵⁸ İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, İbn Muhaysin, el-Yezidî ve Hasan el-Basrî'nin kırâatlarıdır. Diğer imamlar ise; *فَكَرَّ رَقَبَةً* *أَوْ* *أَطْعَمَ* şeklinde okumuşlardır. Dâni, *a.g.e.*, s. 223; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 542; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. X, s. 482-483.

²⁵⁹ Ferra', *a.g.e.*, c. III, s. 265; Zemahşeri, *a.g.e.*, c. IV, s. 595; Râzî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 185; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. X, s. 482-483.

²⁶⁰ Zemahşeri, *a.g.e.*, c. IV, s. 595; Râzî, *a.g.e.*, c. XXXI, s. 185; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. X, s. 482.

²⁶¹ Ebû Zür'a, *a.g.e.*, s. 764-765.

5. Tenvinli- Tenvinsiz Kırâat Farklılıkları

Bakara sûresi 197. âyette geçen *فلا رفث ولا فسوق* kelimelerini İbn Kesîr ve Ebû ‘Amr ve Ya’kûb merfu’ ve tenvinli olarak *فلا رفث ولا فسوق* şeklinde, *ولا جدال* kelimesini, mansûb; Ebû Ca’fer her üçünü de merfu’ ve tenvinli; Diğer kırâat imamları; her üçünü de üstün harekeli okumuşlardır.²⁶²

Yukarıda bahsi geçen kelimeleri; merfu’ ve tenvinli olarak *فلا رفث ولا فسوق* şeklinde, *ولا جدال* kelimesini ise mansûb okuyan imamların delili; sözün gelişinden anlaşıldığına göre, refes(cinsel ilişki)’in bir çeşidi değil, cinsel ilişkinin bütün çeşitlerinin yasak olduğuna delâlet vardır. Dolayısıyla lafzın bazen müfred olmasıyla cem’î yani çoğul anlamı da kastedilebilir. Burada böyle bir kullanım söz konusudur.²⁶³ Yukarıda zikredilen kelimelerin hepsini nasb ile okuyanların delili; İbn Abbâs’ın “ Hacda cedelleşme yoktur.” ifadesidir. Nitekim İbn Abbâs “Arkadaşınla münakaşa etme, ta ki ona olan öfken sona erinceye kadar.” demiştir.²⁶⁴ Ebû Zür’a bu kırâatın başka bir delili olarak şunu zikretmektedir:” Bu kırâatla âyette kastedilen anlamın açıklanması daha kolaydır. Nitekim Allah *لا ريب فيه* (Kendisinde hiç şüphe yoktur).²⁶⁵ âyetiyle şüphe cinsinden olan herşeyi kitap için nefettiği gibi, mansûb olarak okunan kırâata göre de refes ve fusûk (cinsel ilişki ve günah) cinsinden herşeyi yasaklamıştır.²⁶⁶

Yukarıdaki bilgiler ışığında görüleceği üzere her iki kırâatta anlam ve amaç birbirine yakın ve aynı zamanda birbirini ikmal edici ve teyid edici durumdadır. Sahih veya mütevâtir olarak değerlendirilen kırâatlar; dikkatli bir şekilde incelendiğinde yukarıda belirtilen sonucun ortaya çıkacağı âşikârdır. Çünkü bu kırâatlar; amaç ve anlam olarak birbirlerini olumsuzlamamakta; aksine birbirlerini desteklemekte veya açıklamaktadır.

En’âm sûresi 83. âyette geçen *درجاتٍ من* ifadesini Âsım, Hamza ve Kisâî, izafetsiz ve tenvin ile;²⁶⁷ diğer imamlar ise; izafetle *درجاتٍ من* şeklinde okumuşlardır.²⁶⁸ Bu ifadeyi tamlamasız ve tenvin ile okuyanlara göre anlam” Biz dilediğimiz kişileri, pek çok derecelere yükseltiriz...” biçiminde olur. Dolayısıyla âyette geçen *من* lafzı mahallen mansûb olmuş olur.²⁶⁹ Râzî’nin bildirdiğine göre İbn Miksem: “İzafetsiz ve tenvinle okunan kırâat, derece ve mertebe bakımından, onların birbirine üstün kıldıklarına daha fazla

²⁶² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 281; Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 185.

²⁶³ El-Fârisî, *a.g.e.*, c. II, s. 291; Ebû Zür’a, *a.g.e.*, s. 129.

²⁶⁴ Ebû Zür’a, *a.g.e.*, a.y.

²⁶⁵ Bakara 2/2.

²⁶⁶ Ebû Zür’a, *a.g.e.*, a.y.; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. II, s. 281-283.

²⁶⁷ Dâni, *a.g.e.*, s. 104; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 573. Halef, Ya’kûb ve A’meş de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 252.

²⁶⁸ Dimyâtî, *a.g.e.*, a.y.

²⁶⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IV, s. 573.

delâlet eder.” demiştir. مَنْ درجات منْ şeklindeki kırâat ise; tek bir dereceye delâlet ettiği gibi, pek çok derecelere de delâlet eder. Halbûki tenvin, sadece pek çok derecelere delâlet eder.²⁷⁰

Sâd sûresi 46. âyette geçen بِالْخَالِصَةِ kelimesi hem tenvin²⁷¹ hem de izafetle²⁷² okunmuştur.

Adı geçen kelimeyi tenvinle okuyanlar, ذِكْرِي الدَّارِ ifadesini بِالْخَالِصَةِ ifade-sinden bedel yapmışlardır. Dolayısıyla buna marife kelimenin nekredden bedel yapılması denilmektedir. Bu şu âyete benzemektedir: قُلْ أَفَأَنْتُمْ بِشَرِّ مَنْ ذَلِكُمْ النَّارُ (.....Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Ateş!)²⁷³ âyetindeki ذِكْرِي الدَّارِ takdiri gibidir. Buna göre anlam “Biz; onları, yurtlarını hatırlamaları nedeniyle kendimize has kullar kıldık.” şeklinde olur. Bu kırâatın delili; وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مَشْفِقُونَ (...Onlar kıyamet saatinden korkup titrerler.)²⁷⁴ âyetidir.²⁷⁵

Söz konusu kelimeyi izafetle okuyan; masdar olan خَالِصَةً ifadesinin خُلِصْتُ لَهُمْ ذِكْرِي الدَّارِ kelimesine muzaaf yapmıştır. Buna göre takdir: ” خُلِصْتُ لَهُمْ ذِكْرِي الدَّارِ (Yurtlarını hatırlama onlara halis oldu.)” şeklinde olabilmektedir. Aynı zamanda ذِكْرِي kelimesini خَالِصَةً kelimesinin mef’ûlü olarak kabul edip, mef’ûlüne izafetle okumak da ihtimal dâhilindedir. O zaman takdir: لِمُعَادِهِمْ بِأَنْ أُخْلِصُوا الذِّكْرَ (Vatanlarını hatırlamada samimiyet gösterdikleri için onları halis kıldık.) şeklinde olur.²⁷⁶

6. Kelimelerde Yapılan Takdim-Tehir

Âl-i İmrân sûresi 195. âyette geçen وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا (Savaştlar ve öldürüldüler) kelimelerini Nâfi, Âsım ve Ebû Amr; birinciyi elifle, ikinciyi elifsiz ve tahfipli olarak okumuşlardır. Dolayısıyla anlam: “Onlar o Peygamberle, öldürülünceye kadar savaşmışlardır.” şeklinde olur.²⁷⁷

Hamza ve Kisâî ise; bu kelimeleri takdim- tehirle وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا şeklinde okumuşlardır.²⁷⁸ Buradaki vav harfî fasl içindir. İbn Kesîr ve İbn Âmir ise; ikinci fiili şedde ile وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا (Savaş alanında kesilip doğrandılar.)

²⁷⁰Razî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 62.

²⁷¹İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Zekvân, Asım, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halef’in kırâatlarıdır. Dâni, *a.g.e.*, s. 188.

²⁷²Nâfi ve Ebû Ca’fer’in kırâatlarıdır. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 456; Palûvî, *a.g.e.*, s. 118. Şeybe ve A’rec de bu şekilde okumuştur. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IX, s. 164.

²⁷³Hac 22/72.

²⁷⁴Enbiya 21/49.

²⁷⁵Ebû Zûr’a, *a.g.e.*, s. 613-614; Mekkî, *a.g.e.* c. II, s. 231.

²⁷⁶Mekkî, *a.g.e.*, c. II, *a.y.*; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. IX, s. 165.

²⁷⁷İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 221-222.

²⁷⁸Halefû'l-Âşir ve Mutavvei de bu şekilde okumuşlardır. Dimyâtî, *a.g.e.*, s. 219.

²⁷⁹Hasan el-Basrî ve Ebû Recâ da bu şekilde okumuşlardır. Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 480.

şeklinde okumuşlardır. Şeddeli okuma; mübâlağa anlamı içindir. Hasan el-Basrî de “ Kesilip doğrandılar” anlamını vermiştir.²⁸⁰

Bahsi geçen fiillerden birinciyi mechûl, ikinciyi ma'lûm kalıbıyla okuyanların hücceti; Allah yolunda savaşanlardan bir kısmının öldürülmesi, geride kalanların, arkadaşlarının öldürülmelerinden ötürü, ümitsizliğe düşmeyip, aksine savaşa aşk ve şevkle devam etmeleridir. Dolayısıyla onların bir kısmının öldürülüp, geriye kalanların ye'se düşmeyip muharebeye devam etmeleri daha önemli ve takdire şâyandır. Nitekim bu kırâat; فما وهنوا لما أصابهم في سبيل الله (... Allah yolunda başlarına gelen olumsuz şeylerden dolayı ne gevşeklik ne de zayıflık gösterdiler.)²⁸¹ âyetinin anlamına uygun düşmektedir.²⁸²

El-Fârisî'ye göre; birincinin ma'lûm, ikincinin mechûl okunması güzeldir. Çünkü savaş, öldürmeden önce gerçekleşir. İkinci fiili şeddeli okumak ise; “ Bütün kapıları kendilerine açık olduğu halde...” âyetinde²⁸³ مُفْتَحَةً kullanıldığı gibi, savaşta da öldürme olayının çok olması sebebiyle şeddeli okunması yerinde ve güzel olmuştur.²⁸⁴

Tevbe sûresi 111. âyette geçen فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ (...Allah yolunda öldürürler ve öldürülürler) fiillerini Hamza ve Kisâî, âyetteki yerlerini takdim-tehirle, birincisini mechûl, ikincisini mechûl kalıbıyla فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ şeklinde okumuşlardır.²⁸⁵ Diğer imamlar ise; birinciyi ma'lûm, ikinciyi mechûl kalıbıyla okumuşlardır.²⁸⁶

Söz konusu âyette geçen fiillerden birincisini ma'lûm, ikincisini mechûl okuyanlara göre anlam: “Onlar (inanmayanlar) kâfirleri öldürürler ve öldürülünceye kadar savaşmaktan kaçınmazlar.” şeklinde olur.

Bu fiillerden birinciyi mechûl; ikinciyi ma'lûm kalıbıyla okuyanlara göre mâna: “ Müslümanlardan büyük bir çoğunluk öldürülse bile, geride kalan müslümanlar asla vazgeçmezler ve düşmanla savaşmaya devam eder ve kafirleri öldürürler.” şeklinde olur.²⁸⁷

²⁸⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. III, s. 480.

²⁸¹ Al-i İmrân 3/146.

²⁸² Mekkî, *a.g.e.*, c. I, s. 373; el-Fârisî, *a.g.e.*, c. III, s.117.

²⁸³ Sâd 38/50.

²⁸⁴ el-Fârisî, *a.g.e.*, c. III, s. 117.

²⁸⁵ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 509. Halef de bu imamlara muvafakat etmiştir. Palûvî, *a.g.e.*, s. 67.

²⁸⁶ İbn Mücâhid, *a.g.e.*, s. 319; Palûvî, *a.g.e.*, s. 67.

²⁸⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, c. V, s. 509-510.

Sonuç

Ebû Hayyân, Tefsîr alanında iki tane eser kaleme almıştır. Bunlar, el-Bahru'l-Muhît ve bunun muhtasarı olan en-Nehru'l-Mâd'dır. el-Bahru'l-Muhît, Ebû Hayyân'ın dinî ilimler sahasında kaleme aldığı en büyük eseri olarak kabul edilmektedir. Döneminin en önemli dil bilginlerinden olan Ebû Hayyân, "Nahviyyu 'Asrihî ve Luğâviyyuhû ve Müfessiruhû", "Şeyhu'n-Nuhât", "Sibeveyhi'z-Zamân", "Lisânu'l-Arâb", "İmâmu'n-Nuhât" gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Daha çok nahiv ilmiyle temâyüz eden Ebû Hayyân'ın, kırâat, hadîs, tarih, edebiyat ve lügat ilimlerinde de geniş bir birikime sahip olduğu tefsîrinden anlaşılmaktadır.

Ebû Hayyân, tefsîrinin mukaddimesinde kırâat ilmini müfessirin bilmesi gereken ilimlerin başında zikretmiş ve eserin muhtelif yerlerinde kırâatlar ve sahipleri hakkında bir çok bilgiler vermiştir. Tefsîrinden anlaşıldığı üzere genel olarak kırâatları ikiye ayırmaktadır. Birincisi Mütevâtir Kırâatlar; ikincisi Şâzz Kırâatlardır. Ebû Hayyân için kırâatın mütevâtir olması, kırâatın senedinin sağlam ve güvenilir olmasına bağlıdır. Müfessirimiz, kırâat alanında bir şart olarak öne sürülen nahiv kaidelerine uygunluğu mütevâtir kırâat için bir gereklilik olarak kabul etmemektedir. Bundan dolayı Ebû Hayyân, Arap dili açısından nahiv kaidelerine daha uygun olmasına rağmen mütevâtirlik şartını taşımayan kırâatlara itibar etmemiştir. Sonuç olarak senedinin sağlam oluşunu, kırâatın sıhhati noktasında yeterli görmektedir. Ebû Hayyân sened açısından sağlam olan Kırâat-ı Seb'a -Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habib ve Kisâî- imamlarının rivâyet ettiği bütün kırâat vecihlerini esas almış ve eserinde bunların mütevâtir olduğunu açıkça ifade etmiştir. Haddizatında, bu yedi kırâat imamının kırâatı ile ilgili müstakil eserler kaleme alması, onun Kırâat-ı Seb'a'ya verdiği değeri ve önemi açıkça göstermektedir.

Ebû Hayyân, mütevâtir kırâatların hepsini Kur'ân olarak kabul etmiştir. Nahiv ile ilgili kaideleri ve dil ile ilgili hükümleri bu mütevâtir kırâatlar üzerine binâ etmiştir. Ebû Hayyân'a göre kırâatlar esas kabul edilmesi gereken asıllardır. Bu kırâatları inkâr eden ya da hatalı bulan müfessir ve dilcilere şiddetle karşı çıkmış ve onları sert bir dille eleştirmiştir. Özellikle Zemahşerî ve onu takip etmekle suçladığı İbn Atiyye'yi çok sert bir dil ve üslûpla yermiştir. Zemahşerî ve eleştirdiği diğer kişilerin nahiv kurallarına dayanarak şâzz dediği mütevâtir kırâatların çoğu kez dil açısından izahlarını yapmış ve bunların Arap dilinde bir vecihlerinin bulunduğunu zikretmiştir. Örneğin, abdest âyetinde geçen *أَرْجُلَكُمْ* kelimesindeki bütün mütevâtir kırâat vecihlerini zikretmiş, eleştirilen sahîh kırâatların Arap dili açısından da izahlarını yapmış, fakat bu doğrudur ya da şu daha doğrudur diye bir hüküm belirtmemiş; her iki kırâatın ortaya çıkardığı anlamları kabul etmiştir.

Kaynakça

Adıgüzel, Mehmet; *Kırâatlar Açısından Fahrüddin Râzî ve Tefsîr-i Kebîri* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum-1998.

Afif Abdurrahman, “et-Tezkiretü li Ebî Hayyân el-Endülüsi”, *Mecelletu Mecmai'l-lugati'l-Arabiyye bi Dimaşk*, C.53/I, Şam-1978.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul-1955.

Beydâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ömer; *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 2. Baskı, Beyrut-2004.

Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-ts.

Dimaşkî, Ebu'l-Mehasin Şemsüddin Muhammed b. Ali el-Huseynî, *Zeylu Tezkireti'l-Huffâz li'z-Zehebî*, Dimaşk-ts.

Dimyâtî, Ahmet b. Muhammed b. Abdî'l-ğani, *İthâfu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbea Aşer*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1285/1865.

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût-1992.

Eyice Semavî, “Akmer Câmiî” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, 282.

Ebu's-Suûd, Muhammed Kahire b. Muhammed, *İrşâdü'l-Akli'-Selim ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerim*, ts.

Ebû Ubeyde, M'amer b. Müsenna et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'an*, (T'alik ve thk. Sezgin Fuat), Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut-1401-1981.

Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, (thk. Said el-Efğânî), Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut-1399/1979.

Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Abdulğaffâr; *el-Hüccetü li'l-Kurrâi's-Seb'a* (thk. Bedrüddin Kahveci, Beşir Cuycâtî), I. Baskı, Dimeşk- 1404/1984.

Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Me'âni'l-Kur'an*, Âlemü'l-Kütüb, II. Baskı, Beyrut- 1371/1980.

Hanbelî, Ebu'l-Felah Abdulhay b.Ahmed b. Muhammed b. El-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men zeheb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-ts.

İbn Atıyye, Abdülhak b. Ğâlib; *El-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, Fas – 1979-1991.

İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâtü'l-Kurrâ*, (nşr. G. Bergstrasser), Mektebetü'l-Hancî, Mısır-1933.

İbn Hacer el-Askalânî Şihâbüddin Ahmed b. Ali, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dâru'l-Cîl, Beyrut- ts.

İbn Haleveyh, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, *Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'an min Kitâbi'l-Bedi'* (nşr. C. Bergstrasser), Matbaatu'l-Rahmâniyye, Mısır 1934.

İbnü'l-Hatib Ebû Abdillâh Lisânüddin Muhammed b. Abdullâh, *el-İhâta fi Ahbâri Ğirnâta*, (thk. Muhammed Abdullâh 'Inân), Mektebetü'l-Hancî, Kahire-1975.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mısır-ts.
- İbn-i Mücâhid, *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kirâât* (nşr. Şevkî Dayf), Dâru'l-Maârif, Kahire 1400/1981, 3.baskı .
- İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire-1963.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed; *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Mısır-1966, 3. Baskı.
- Kütübî, Muhammed b. Şakir, *Fevâtü'l-Vefeyât*, (Thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut-ts.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelus er-Ratîb*, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut-1968.
- Makrîzî, Takiyüddin Ebu'l-' Abbas Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, Dâru Sâdır, Beyrut-ts.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Talib Hemmuş el-Kaysî, *Kitâbu'l-Keşf an Vücûhi'l-Kirâati's-Seb' ve İleliha ve Hiceciha*, (thk. Dr. Muhyiddin Ramazan), Müessesetü'r-Risale, IV. Baskı, Beyrut- 1407/1987.
- Özdemir, Mehmet "Cebelîtarık"mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- Palûvî, eş-Şeyh Hamid b. Abdilfettâh(ö.1173/1754), *Zübdetü'l-İrfân*, Hilal Yay., Arif Efendi Matbaası, İstanbul- 1312/1893.
- Razi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kurayşî , et-Teymî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihi'l-Ğayb)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, Beyrut-ts.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*,(thk. Helmut Ritter), Dâru'n-Ner Franz Siteiner, Wiesbaden-1970.
- , *Nektu'l-Himyan fî Nuketi'l-'Umyân*, el-Matbaatu'l-Cemâliyye, Kahire 1911.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcuddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi; *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî- Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire-1964.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire-1964.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr; *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Mısır-1968, 3. Baskı.
- Temel, Nihat, *Kirâat ve Tecvid Istılahları*, MÜİF Y yay., İstanbul-1997.
- Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak Dîni Kur'ân Dili* (sdlş.:İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), İstanbul- ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu* (thk. Abdülcelil Abduh Şiblî), Alemü'l-Kütüb, I. Baskı, Beyrut- 1408/1988.
- Zehebî, *Marifetü Kurrâi'l-Kibâr*, (Thk. Muhammed Avvâd Ma'rûf, Şu-

ayb el-Arnâvût, Salih Mehdî Abbâs), 1.baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1404/1984.

-----, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-1985.

Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b.Ömer; *el- Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl* (thk. Yûsuf Hammâdî), Mektebetü Mısır, ts.

Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm*, 3. baskı, Beyrut-1389/1969.